Республиканың иргилел-политиктиг солуну

ШЫН

Солун 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн.

№ 65 (15750) ◆ 1996 чылдың май 15, среда ◆ Ат салган шагы 20.20 ⇕ Садар өртээ 500 рубль.

Председателев

ЧЕЧНЯДА БАЙДАЛ

«Чечен Республикага катап тургузулга ажылдарын акшаландырары май 15-те долу хемчээли-биле боттанып эгелээр» — деп, Чечен Республиканың Чазааның даргазы Н. Кошман журналистер-биле ужуражылгага медеглээн. Ооң сөзүбиле алырга, РФ-тиң Сан яамызынга 80 млрд. рубльди аңгылап бээр дугайында документилерде ат салдынган болуп турар. Пенсиялар болгаш компенсация төлелгелериниң талазы-биле өре-ширени дуглаар аргаы ол бээр. Хоозураан ажыл-агыйны катап тургузарынга федералдыг бюджеттен республикаже чыл төнчүзүнге чедир 2 трл. 540 млрд. рубль шилчиттинген турар.

* * *

Чечен Республиканың июнь 16-да эрттирер деп бодап турары Улусчу Хуралга соңгулдалар дугайында Хоойлунуң төлевилели Чечен Республиканың Дээди Совединиң сессиязынга чугаалажып көрген.

Сессияга чугаалажып көрген саналдарны баштай Чазактың чөвүлел хуралынга республиканың Баштыңы Д. Завгаевтиң киржилгези-биле сайгарып чугаалашкан.

Шупту—хову-шөлдерже

ЧЕРНИҢ БЕРИМЧЕЗИН БЕДИДЕР

Май 6-да Тыва Республиканың Чазаа көдээ ажыл-агый бүдүрүлгелериниң удуртукчуларының селектор хуралын эрттиргенин дыңнаткан бис.

Аңаа республиканың яамыларының, ведомстволарының удуртукчулары, кожуун болгаш суму чагыргаларының даргалары, көдээ ажыл-агый эргелелдериниң начальниктери, совхозтар директорлары база арат (тараачын) ажыл-агыйлар ассоциацияларының даргалары киржип, боттарының санал-онаалдарын солушканнар.

— Азырадыкчы чоруктан кезээде шуут адырлып, бүдүрүлгеже бүрүнү-биле шилчиир апарган-дыр бис. Россия Федерациязының бюджединден баш удур акшаландырышкынны часкы хову ажылдарынга чедир ангылаваанындан, өске девискээрлерде ышкаш, Тывада базаала бюджет айтырыы нарын тургустунган. Бааза бүдүрүлгелер дыка берге үеде чурттап турлар. Үүнүн-даа мурнунда бо белен эвес экономиктиг байдалды ажыл эртерин бөгүн маңаа чугаалажып көрээлиңер — деп, Президент Ш. Д. Ооржак селектор хуралын ажыдып тура, эге сөзүнге чугаалаан. Чижээ, республикада бар болгаш өске черлерден эккелген тараа культураларының үрезиннерин ажыл-агый бүрүзүнге сөөртүп чедирип ап, часкы тарылганың баштайгы үезинде хереглеттинер чүгүла кывар-чаар материалдарның, артык кезектеринин эвээш-биче курлавырын тургузуп ап болур аргалар турган болгаш ам-даа бар. Ындыг-даа болза Россиядан келир акша-төгериктен кандыг-даа хамаарылга чокка колхоз, совхозтарга, кожууннарга, республика иштинге шиитпирлеп алыры берге эвес айтырыгларны ТР-ниң Президентизи Ш. Д. Ооржак тодараткан.

Көдээ ажыл-агый болгаш аъш-чем яамызының сайыды С. Х. Монгуш үрезиннер, минералдыг чемишчидилгелер, тараа хоранналр химикаттарның херек кырында кайы хире барының, хереглеттинип турарының, бо талазыбиле чоруттунуп турар ажылдар талазы-биле дыңнадыг кылган.

Республиканың ажыл-агыйлары бо чазын 84 муң гектар шөлге тараа чажарын планда көргеп. Оон иштинде кызыл-тасты 81 муң гектар черге, арбайны — 2,4 муң, чиңгетарааны — 600 гектар черге чажып тарыыр. Аъш-чемге хереглээр тарааны суггаттыг шөлдерге 6 муң гектарга, аңдарып куруктурган черлерге — 54 муң, күзүн аңдарган шөлдерге — 5 муң гектарга чажып тарыыр үрезиннерниң арыглаашкынынче чогуур кичээнгей угландырбаан. Тараа арыглаар машиналарның артык кезектери чок дээр чылдагаан-биле республиканың ажыл-агыйларының агрономнары үрезин арыглаар ажылды чоруткайн турарының факт-барымдаалары эвээш эвес. Совхозтарның амгы үеде сан-хөө талазы-биле берге байдалын өөренип көргеш, Көдээ ажыл-агый болгаш аъш-чем яамызы «Россиянын тараа продуктулары» корпорациязының шугумун таварыштыр 6 муң тонна тараа алырын дугуржуп алган. Бо хүннерде 5 млрд. рубль-биле 3 муң тонна үрезинни республикаже киир соорткеш, совхозтарда үлеп берген. Барыын-Хемчик, Монгүн-Тайга кожууннарның ажыл-агыйлары болгаш чагырга даргалары бараан чээлизи-биле алыр ужуруг часкы тарылга эрттирип алырынга хереглээр кыварчаар материалдарга дугуржулгаларны мынчага чедир кылбаанын С. Х. Монгуш хуралдың киржикчилеринге дыңнаткан.

«Тыва суг-мелиорация» күрүне бүдүрүлгезиниң чиңгине директору Н. А. Жоголдуң информациязын база дыңнаан.

Республикада 17 суггарылга системаларында электрилиг 25 насос станциялары бар болгаш 70 электри шимчедикчилерин, насостарны салган. Оларның, янзы-бүрү күчү-шыдалын ажыглавышаан, 9 муң гектар шөлдү суггарып, багай эвес дүжүттү моон мурнунда ап турган. Сөөлгү 2—3 чылдарда суггарылга системаларын болгаш насос станцияларын часкы чер суггарылгазының ажылдарынга белеткен алыр дээш «Тыва суг-мелиорация» күрүне бүдүрүлгези база Кызылдың суггарылга системаларының эргелели акша-төгерик талазы-биле улуг бергедээшкиннерге таварыжып турар. Черниң беримчези колдуунда-ла чок. Оон чылдагааны: суггарылга системаларының хөй кезии ажылдавас. Оларны чаартып, үрелген артык кезектерни солуп, насостар садып алыр аргашинек ажыл-агыйларда чок, акша-көпеекке кызагдаттырган. Агаар-бойдустуң амгы берге байдалдарын өөренип көрбүшаан, арат бугаларын, дамырак сугларны чөп ажыглаарынче кол кичээнгейни бо чылын угландырар ужуруг бис деп, Н. А. Жоголь бодунуң чугаазын түңнээн.

Харыысалгалыг удуртукчуларның информацияларын дыңнаан соонда, Тыва Республиканың Президентизи Ш. Д. Ооржак часкы тарылганы чорударынга тургустунуп келген берге айтырыгларны канчаар шиитпирлеп болурунга доктааган.

Чамдык кожуун, суму чагыргаларының даргалары боттарының девискээрлеринде чурттап турар эвээш хандырылгалыг өг-бүлелерге дузалап, тарааны чажып, тарып бээр ужуруг. Ындыг турбуже, «Революцияның чалбыыжы» совхозтан алыр тараазын май 7-ге чедир албаанын демдеглеп, чонун үүнүн-биле чемгерер деп турарын удуртукчулардан шыңгыызы-биле негеп айтырган.

Аныяк тыва уруглар, даштыкы чурттарда ышкаш, шоодай чүктеп алгаш, амыдыраңчурттаарының аргазын дилеп чорда, чамдык ажыл-агыйлар удуртукчулары бүдүн чыл дургузунда андазын, культиваторнуң 2—3 хире бизин тыпааны дээрге эмин эрттир чаржынчыг чоруктур — деп, ол демдеглээн.

Бистиң артывыста чонувус бар болгай, ону чемгерер тараа херек, чагырга черлери хүнде 18 шак ажылдаар, кандыг-даа байырлалдар түрбас, контораларны хаар, хуралдаарын соксадыр, шупту шөлче, тараа бүдүрериниче кирер ужуруг бис. Эртем, деңшилгенин мерген үгааны тиилээр, оюннуң дүрүмүн шын сагыыр болзувусса, ынчан чонувусту аш-чуттан камгалап алыр бис. Психологиявысты өскертип, ажылывыска ээ-харыысалгалыг болуулуңар — деп, Ш. Д. Ооржак бодунуң түңнел чугаазынга онзалап айыткан.

Танов ЧИГДЕН.

Президентиниң ажыл-албаны

ҮРЕЗИННИ—ЧҮГЛЕ СУГГАТТЫГ ЧЕРЛЕРГЕ

Тыва Республиканың Президентизи Ш. Д. Ооржак май он-он бир хүннеринде Барыын-Хемчик, Бай-Тайга, Чөөн-Хемчик кожууннарның ажыл-агыйларының суггаттыг шөлдерин эргээш, орук ара Чаа-Хөл болгаш Улуг-Хем кожууннарның удуртукчулары, сумулар чагыргаларының даргалары-биле ужурашкан.

Мооң мурнунда чылдарга деңнээрге, бо чылын республика чемге хереглээр тарааның чаштырылгазының хемчээлин дыка эвээжеткен. Бо чылын чаштырар үрезиннинг эвээш болганындан ону Саян артындан сөөртүр ужурга таварышкан. Ийиде, эрткен чылга деңнээрге, бо чылын үрезин өртээ оранчок аартаанындан «кошкак балдырлыг» ажыл-агыйлар ону долузу-биле садып алыр харык чок болган. Мындыг байдалдарда Тыва Республиканың Президентизи, Чазак, республиканың Көдээ ажыл-агый болгаш аъш-чем яамызы, өске-даа черлер ажыл-агыйларны, араттарны тараа үрезини-биле хандырар дээш бүгү хемчеглерни ап, улуг күштү үндүрген. Акша-төгерик айтырыы чеже-даа берге болза, Президентиниң болгаш Чазактың Көдээ ажыл-агый яамызының күсели-биле бо чылын суму бүрүзүнге 10 тонна кызыл-тасты халаска берип турар. Ол үрезинни сумулар суггаттыг черлерге тарааш, күзүн алган дүжүдүн материалдыг байдалы кошкак өг-бүлелерге соктап чиирбиле база далган кылдыр дээрбелеп алыры-биле үлээринге ажыглаар. Оон аңгыда келир чылдың үрезини кылдыр боттарынга база арттырып алыр. Бир эвес артык-шылдыг хөй тараа өстүрүп алган сумулар болза ону садыглап-саарып, хереглээн үүлдеринге, аъш-чемге-даа болза орнап алырының аргалары бар дээрзин Президент чоокта чаа болуп эрткен селектор чөвүлел-хуралынга айыткан болгай.

База бир онзалап демдеглеп каар үүл үүл дизе, ол үрезинни Президент болгаш Чазак чаңгыс удаа берип турарын утпас болза эки. Келир чылын ындыг халас тараа турбас.

Ам Барыын-Хемчик кожуунуң суггаттыг черлеринде ниити байдал-биле таныжып көрээлиңер.

Президент Ш. Д. Ооржак баштайгы хүнде Барлыктың суггарылга системазында кирген шөлдерде ажылдап турар араттар-биле ужурашкан. Сугнуң чаа бадып эгелээнинден тус черниң ажыл-агыйлары болгаш араттар ажылды чаа эгелеп турар. Оларның чамдыызы тараа тарыыр шөлду чаа алган болгаш, ооң дажын база богун аштап турар. А чер ажылын мооң мурнунда-ла кылып эгелээн элээн дөгүй берген араттар боттарының улуг эвес шөлдерин суггарып турар болду. Чамдык араттарның алган шөлү арай эвээш болуп турарындан ам-даа чер бээрининг талазы-биле айтырыгны Президентиге болгаш Көдээ ажыл-агый сайыды С. Х. Монгушка тургузуп турдулар. Бир эвес чер курлавыры бар болза, ону харамнанган ажыы Арат Амыр Кара-Салдың бодунуң ажы-төлү, уруглары-ның уруглары шупту 36 кижи болуп турар. Оларның хөй кезии ажыл кылып шыдаар, деми улуг. Ам турлаг төвүнге улуг эвес пекарня тудуп алгаш хлебти боттары быжырар деп планнап турарлар.

Тус черниң араттарының 1937 чылда кылып кааны буга бажынга Ш. Д. Ооржак четкеш, ында кылыр ужуруг ажылдарның ниити байдалын сонуургап көргеш, чамдык удуртукчуларга тускай даалгаларны берген.

Хөй ажы-төлдүг арат Мандат-оол Кара-Салдың турлаанга Президент кирген болгаш ооң ажыл-агыйының, өг-бүлезиниң дугайында сонуургаан. Мандат-оол Биче-оолович өөнүң херээжен ээзи Александра Хопуй-ооловна-биле 10 уругну өстүрүп кижизиткен, оларның 5-и өглүг-баштыг, ажы-төлдүг апарган болгаш эртем-билигге өөренип алган, багай эвес чурттап чоруурдар.

М. Б. Кара-Сал бүгү назынында көдээ ажыл-агыйга бараан болуп, кожуунуң, совхозтуң харыысалгалыг ажылдарынга ажылдап чораан, пенсияже үнзе-даа, чанчыккан аайы-биле күш-ажылдан салдыкпаан. Эвээ кудук турган черге демниг өг-бүле ийи чыл иштинде кызымак ажылдап келгеш, бо хүннерде кажаа-хорааны, бажың-балгаты, чупар-бажыңы болган өске-даа үүлдерни тудуп алган. Амдыызында малындан 6 инек төрээн, сүт-сааны элбек.

Ам чаңгыс берге үүве — кудук ийи чыл дургузунда ажылдавайн барганындан суу чер иштинче ханылап бада берген. Ынчангаш ол кудукту ол чоок-кавының өске-даа араттары ажыглаар кылдыр кылдырарына Президент дузалаарын аазаан. Оон аңгыда, хөй ажы-төлдүг бо өг-бүлеге бо чылын чажар үрезин-биле база дузалап болурун Шериг-оол Дизижикович демдеглээн.

Шекпээрде Борис Часкалга удурткан тараажылар звеносу эрткен чылын аргажок эвээш тараа алгаш, оон төгенгеш, бо чылын Чаа-Хөлдүң Шанчыга 250 гектарга үрезин чаштырар деп планнап турар. Ында база ужурла бар. Кажан Ш. Д. Ооржак аныяк үезинде Улуг-Хем кожуунга ажылдап турда, Шанчының тараажылары бир гектардан-на 69 центнерни ап, сурагжын турган. Ынчангаш шекпээржилерге дуза кадарыбиле сайыт С. Х. Монгушка Президент даалганы берген.

Ш. Д. Ооржак ол кежээ Барыын-Хемчик болгаш Бай-Тайга кожууннарның удуртукчулары болгаш сумулар чагыргаларының даргаларыбиле шыңгыы чугааны кылып, суггаттыг черлерге тараа тарыырының чугула айтырыгларын чугаалажып, дугурушкан.

Ажыл-албанның командировказының үезинде Ш. Д. Ооржак Чөөн-Хемчик кожуунуң бүгү суггаттыг черлерин эргип көргеш, дарый кылып чорудар ужуруг ажылдар талазы-биле специалистерге даалгаларны берген. Часкы суггатты организастаарының талазы-биле Шеми суму чагыргазы элээн бедик көдүрлүүшкүннүг ажылдан турардыр дээрзин Президент демдеглээн. Суму чагыргазының удуртулгазы-биле суурнуң чону хүн бүрүде 40—50 кижи бугга ашталгазында доктаамал шефтеп ажылдап турары өөрүнчүг. Ниити дурту 12 километр ажыг черниң бугазын шемижилер бо хүннерде аштап дооскаш, эки хөрзүннүг 200 ажыг гектар черге тарааның дарый чаштырар сорулгалыг.

—Хлеб компенсациязы дээш чамдык чурттакчылар чагырга черинден үнместээш туруп бээр-дир. Республиканың Чазаа хлеб дээш, ооң компенсациязы дээш акша-төгерикти үргүлчү берип турар-дыр. А силерниң дузалап, кылыпкан ажылыңар кайдал дээш чамдык кижилерни чемелеп-даа турдум — деп, суму чагыргазының даргазы Ким-оол Булгупович Монгуш Президентиге ажыы-биле чугаалаан; — Ынчангаш ам хөй-ниитиниң шефтээшкин ажылынга чылдагаан чок черге киришпээн чамдык кижилерге чиик өртектиг хлеб садарын хоруур дугайында шиитпир үндүрер бис — деп дыңнаткан.

Суму чагыргазының даргазының бо чугаазы үндезининг болбас арга чок. 4—5 муң рубль өртектиг хлебти чиик өртек-биле садып ап, компенсацияны ап турар хирезинде, бичии-даа дузазы чок боорга арын-нүүрге эпчок.

Президент ол чоок-кавыга чоруп турган, Дагыр-Шемиде механизаторлар-биле ужуражып, оларның-биле беседаны кылып, чамдык айтырыгларга хамаарыштыр тодаргай харыыларны берген.

Ниитизи-биле алырга, үстүнде үш кожуунның девискээринде часкы хову ажылдары чаа эгелеп турар-даа болза, чон чер-биле ажылдаар, тараа өстүрер дээш кызыл-кылайын турар-дыр дээрзин Президент түңнээн.

Президент Ш. Д. Ооржак кел чорааш, орук ара Чаа-Хөл болгаш Улуг-Хем кожууннарның удуртукчуларына ужурашкаш, часкы тарылганы суггаттыг черлерге эки организастап чорудар талазы-биле удуртукчуларга тус-тус даалгаларны берген.

Виктор КАРА-САЛ.
Президентиниң парлалга секретары.

ЧУРУКТА: Президент Ш. Д. Ооржак араттар-биле чугаалажып тур.

Авторнуң фотозу.

Тыва Республиканың «Шылгарангай күш-ажыл дээш» медалы-биле К. А. Маспык-оолду шаңнаар дугайында

Күүсекчи эрге-чагырга органнарынга ачы-хавыяазы болгаш хөй чылдарда үре-түңнелдиг ажылы дээш Бии-Хем кожуун чагыргазының даргазы **Кара-оол Андреевич МАСПЫК-ООЛДУ Тыва Республиканың «Шылгарангай күш-ажыл дээш» медалы-биле шаңнаар.**

Тыва Республиканың Президентизи Ш. ООРЖАК.
1996 чылдың май 7.
№ 445.
Кызыл хоорай.

«Тыва Республиканың алдарлыг ажылдакчызы» хүндүлүг атты К.-К. К. Чоодуга тыпсыр дугайында

Журналистика талазы-биле ачы-хавыяазы база хөй чылдарда чогаадыкчы ажылы дээш «Хем-Белдири» солуннуң редакторунуң оралакчызы **Кара-Күске (Кара-оол) Күнзекович ЧООДУГА «Тыва Республиканың алдарлыг ажылдакчызы» хүндүлүг атты тыпсыр.**

Тыва Республиканың Президентизи Ш. ООРЖАК.
1996 чылдың май 7.
№ 444.
Кызыл хоорай.

«Тыва Республиканың көдээ ажыл-агыйының алдарлыг ажылдакчызы» хүндүлүг атты А. Б. Монгушка тыпсыр дугайында

Көдээ ажыл-агыйны хөгжүдеринге ачы-хавыяазы база хөй чылдарда үре-түңнелдиг ажылы дээш Бии-Хем кожууннуң «Ээрбек» совхозунуң директору **Алаш-оол Бүкүлдүрешович МОНГУШКА «Тыва Республиканың көдээ ажыл-агыйының алдарлыг ажылдакчызы» хүндүлүг атты тыпсыр.**

Тыва Республиканың Президентизи Ш. ООРЖАК.
1996 чылдың май 7.
№ 448.
Кызыл хоорай.

Тыва Республиканың

Президентизиниң Чарлыктары

«Тыва Республиканың алдарлыг ажылдакчызы» хүндүлүг атты О. Ө. Сувакпитке тыпсыр дугайында

Тыва литературанын хөгжүлдезинге ачы-хавыяазы база хууда салыышкыны дээш чогаалчы Олег Өдербеевич **СУВАКПИТКЕ «Тыва Республиканың алдарлыг ажылдакчызы» хүндүлүг атты тыпсыр.**

Тыва Республиканың Президентизи Ш. ООРЖАК.
1996 чылдың май 7.
№ 443.
Кызыл хоорай.

Кызылдың ЧЭТ-те байдалга хамаарыштыр

БАЙДАЛ НАРЫН БОЛГАШ БЕРГЕ

Удавас чай келир. Ол магалыг чылыг, дыштанырынга таарымчалыг үе келирге, сеткил-сагыш оожургап, бүгү чүвелер даартагы хүнче соңгаарлаттына-даа бээр чүве-ле болгай. Ынчалзажок шагныңэң берге үези — кыш чоокшулап орар деп чүвени кажан-даа уттуп болбазы чугула. Чайдап кышка чедир ийи-ле базым деп чугаа база анаа-ла тыштын келбээн болдур ийин. Ынчангаш келир кышка ам, чайдан эгелеп, белеткенириниң чугулазын утпаза чогуур.

Эрткен кыштың болгаш Ак-Довурак хоорайларның чурттакчыларынга чедирген бергелерин анаа-ла сактыышкын кылдыр чугаалажыр, анаа болур-чогуурубиле белеткенмес болза, амыдыралдың ол берге үелери база катап катаптаттынып болур дээрзин билзе чогуур. Ынчангаш Кызыл хоорайның, Ак-Довурак хоорайның ЧЭТ-териниде амгы үеде байдал кандыгыл, ында котелдарның септелгези кайы хире чоруп турарыл, акша-төгерикти кайыын ап турарыл, олар бар бе, четчир бе, котелдарның септелгезинге херек дериг-херектелдер бар бе, оларны кайыын, канчап алырыл дээн чижектиг айтырыгларны «Шынның» номчукчулары редакцияже телефонпан, чагааларны бижип, сагыш-сеткили, шынап-ла, аарып турарын илередип турарлар.

Кызылчыларның болгаш Ак-довуракчыларның ол дүвүрели үндезининг, чоптүг дээрзин билип турар бис. Ынчалза-даа ол �чЭТ-терде байдалдарның дугайын хүннүң эвес-даа болза номчукчуларывыска дыңнадып, оон-моон келгеп дериг-херектелдерни утпуп алырынга киржип, номчукчуларывыска дыңнадып, ЧЭТ-терде байдалдарны харыылап турар харыысалгалыг эштерниң, ол ыщкаш сайыттарның үүлдерин парлап, оларга айтырыгларны салып, солуннуң арыннарынга ону чырыдып-даа турган бис. Ынчалзажок хүннүң-не ЧЭТ-терге барып, ында ажылдап турар кижилерни ажылдан чардыктырып, оларга айтырыг салып, оларның ажылын «хынаары» ЧЭТ-териниң ажылынга дуза болбас, а харын-даа шаптык болур чыгыы дээрзин билгеш, ол дугайында материалдарны удаа-дараа бербейн-даа турган бис. А үе келир —кышка белеткел дугайында чугаалажыр апаар-ла болгай бис. Ам ындыг үениң келгени бо.

Кызылдың чылыдылга-электри төвүнүң удуртукчулары-биле журналистер каш удаа ужурашкан. Радиогаа-даа, телевидениеге-даа, солуннарга-даа ЧЭТ-тың директору турган В. П. Саламатовтуң адын орус дылдыг бүгү падежтеринге өскертип, станцияда септелге ажылдары кошкак чоруп турарын шугумчүлеп, кандыг-даа буруудадышкынларны аңаа «онаан» турганын эки билир бис. Ол шын-на ыйнаан — четпестерни шугумчүлээри черле чугула. Ынчалза-даа чамдык баштай шиитпирлеттинер ужурлуг айтырыглар база бар, ылаңгыя акша-төгерик айтырыы. Акша-төгерик айтырыы шиитпирлеттинмээнде, ылаңгыя бо берге рынок үезинде, ЧЭТ-терде байдалдар борге болбайн канчаар: котелдарны септээрде баштай ооң дерилгелерин садып алыр апаар (кым биске халаска ону бээр деп), а акша чокта чүүң-биле садарыл ыпчаш? Ол акшаларны чоппээредин алыры-биле Тыва Республиканың Президентизи Ш. Д. Ооржак баштаан Чазактың чамдык кежигүннери, сайыттар, оралакчы президент РФ-тиң Президен-

(Уланчызы 2-ги арында.)

Чазактың ажыл-чорудулгазы

АЙТЫРЫГЛАРНЫ ШИИТПИРЛЭЭН

ТР-ниң Чазааның эвлечеглиг хуралынга «ТР-де биче саарлыкчы объектилерге үндүрүг онаарының, учёт-отчёттуң системазын бодүүнчүдер дугайында» ТР-ниң хоойлу толевилелин ТР-ниң ДХ-ге чугаалажып коорү-биле киирер дугайында доктаалды хүлээп алган. Ол ышкаш 1995 чылда ТР-ниң чоонуң кадыкшыл байдалының дугайында күрүне илеткелин бирги номчулга-биле хүлээп алган. Өөредилге албан черлериниң системазында бюджет акша-хөрөңгизин өскээр чарыгдаан турарының дугайында айтырыгны чугаалажыр соңгаарлаткан. Аңнаарынга холбашкан объектилериниң дацзызын бадылаан.

РФ-тиң казактар пиитилелиниң күрүне реестринге Үстүү-Енисейниң казактар пиитилелин каттыштырар талазы-биле оргкомитетти тургузар дугайында айтырыгны Чазактың президент А. А. Мельников дыңнаткан. — Казактарны политиктиг сорулгаларга ажыглаарын күзевейн тур мен — деп, ол чугаалаан. Оргкомитет тургузар дугайында доктаалды немелдеер киирип, хүлээп алган.

Тожуруп ог-бүлеге болгаш урулларга социал дузаламчы коргүзер товунге 70 млн. рубльди бээрин шиитпирлээн. Чер ажыглалының доктааткан кызыгаарынга хоорайлар, чурттакчылыг черлер тударының чурумунун дугайында дүрүмнү бадылаан.

Шынары багай спирт аймаа ишкеш, чоннун аарып, өлүп турар байдалының чугайында айтырыгны Чазактың дараазында хуралынга чугаалажырын шиитпирлээн. Чедер хөлде профилакторийни, Шагаан-Арыгда сүт заводун тудуп турар тудугжуларының шалыцын бээр айтырыгны шиитпирлээн, а акша чедишпейн турарын барымдаалаашы, Чурукчулар эвилелинге 150 млн. рубль үзүп бээринден ам дээрезинде ойталаан. Кодээ ишчилерге бараан чээлизин (нефть продуктулар) бергени дээш «Тыва нефть продукт» күрүне будүрүлгезинге компенсация төлээрин шиитпирлээн.

Чазактың хуралынга өскедаа чугула айтырыгларны чугаалажып, чогуур шиитпирлерни хүлээп алган.

ХУРАЛЫНГА ЧУГААЛАЖЫР

«Республикаже вино-водка кылыгларын киир соортүрүн болгаш оларны садыгларын чурумчудар хемчеглер дугайында» ТР-ниң Президентизиниң Чарлыын күүседин турарының талазы-биле човүлел хуралга Президент Ш. Д. Ооржак мынча дээн:

— Нацияның генетиктиг үндезинин үзүп, республиканың чонун арагаже хандыдып турар организастаан кем-керек үүлгедиишкиннерин болдурбас ужурлуг бис. Човүлел хуралдың ажылынга ИХЯ-ның, прокуратураның, санитар-эпидемиология хайгаарал төвүнүн, Садыг, Кадык камгалал болгаш өскедаа яамыларның удуртукчулары киржикчилери болза, энергетиктер ынча ореге «туттурбас» турганнар.

— Амгы үеде акша-төгериктиң келбейн турарындан ЧЭТ-те септелге болгаш катап тургузулга ажылдары озалдап-даа турза, келир кышка черле чогуур белеткелдиг ужуражыр боор бис дээрзинге идеген турар бис. Ындыг аргалар бисте бар, чонну чылыг-биле хандырарынга эрткен чылдың четпестерин катаптаар болзувусса, мында ажылдап турган ажыывыс үүү боор — деп, чугаавысты ЧЭТ-тиң удуртукчулары түннедилер. Ындыг-ла болзунам!

ЧЭТ-тиң котёлдарын, ында кылдының турар ажылдарының хемчээлдерин дыцнап, коруп чораан келгеш, «Мосэнергомонтажтың» участок начальниги В. М. Бугрийге ужуражып, кылып турары ажылдарының дугайын чугаалап бээрин дилээн мен.

— «Мосэнергомонтажтың» 20 кижилиг бригадазы мында келген ажылдап тур бис. Апрель айның 9-та-ла келген бис. Амдыызында 9 дугаар котёлдуң херекселдерин адырары, а ооң соонда ону эптеп, кезектерин солуп, септелге ажылдарын аңаа кылыр бис. Ону бүрүнү-биле кылып доосканы, оске котёлдарже шилчин кирер ужурлуг үүү бис. Чогум ажылывысты кылып эгелээн бис, а чүгле келир ужурлуг дерилгелер соовустан арай озалдан келди ийин.

БИСТИҢ АЖЫЛДААРЫБЫСКА ХЕРЕГЛЕТТИНЕР — газ-биле кестирер ийи комплект аппаратура-биле бисти ЧЭТ хандырды. Ынчангаш ажыл бисте четчир, ийи эллчегде ажылдап турарывыс бо. Бо үениң дургузунда экономайзерлерни, агаар чылыдыкчыларын, 10 ажыг тоннаның дерилгелерин адырын кааптывыс. Кодыкта радиога, телевидениеге-даа көстүп-ле турган бергелерни, байдалдарны улам нарыыдадыр, чүгле шүүмчүлээр, ажыл кылдынмайн турар дээр, харын-даа чонга удур ажыл чорудун турар чыгыы, бисти буруудадыр чүүлдер бар-дыр. Мында коллективтиң кежигүннериниң капчаар кызын ажылдап, хондур-дүндүр иженип турарын-даа көрбес, сонуургавас боор-дур. Чүгле багай-ла багай дээр. Шын харын, шүүмчүлеп турары дээш бис хомудавас бис, а кызын ажылдап, ол бергелерни дарый эдер дээш бүү күжүн, энергизиин берип, амыр-дыш чок ажылдап турар кижилерни көрбейн шүүмчүлел кылырга, дыка-ла эпчок болур-дур. Шүүмчүлел үнген соонда даартазында олар ажылга дыка муңгак келирин чүгле бистер мында көрүп, эскерип турар бис. Чүү дээр боор, бисти шүүмчүлевеңер дээр эвес, парлалганың хостуу, ооң эргелери бар-ла болгай. Чаңгыс дилээр чүүлүвүс — кижилериниң ажылдап турарын шын коргүзер, шын анализтээр, шын бижиир херек.

Шүүмчүлел турар апаар, четпестерни илередир апаар — аңаа бис кажан-даа удуралнмас бис. Бо бүүнүң ооренин коорүн силериниң кады ажылдап турарыңар журналистерден дилээр бодаан бис — деп, ЧЭТ-тиң коллективиниң удуртукчулары чугааладылар.

КЫЗЫЛДЫҢ ЧЭТ-те кылыр ужурлуг ажылдар хөй дээрзи кымга-даа билдингир апарган. Акша-төгерик ол чедишпес, тывылбас. Ынчалаажок ол бүүү септелге база катап тургузулга ажылдарынга четчир ужурлуг акша ЧЭТ-ке турар ужурлуг, ол бар-даа. Ол акша чүгле хоорайжыларның холунда туруп турар-дыр. Хоорайжыларның болза, энергетиктер ынча ореге «туттурбас» турганнар.

— Амгы үеде акша-төгериктиң келбейн турарындан ЧЭТ-те септелге болгаш катап тургузулга ажылдары озалдап-даа турза, келир кышка черле чогуур белеткелдиг ужуражыр боор бис дээрзинге идеген турар бис. Ындыг аргалар бисте бар, чонну чылыг-биле хандырарынга эрткен чылдың четпестерин катаптаар болзувусса, мында ажылдап турган ажыывыс үүү боор — деп, чугаавысты ЧЭТ-тиң удуртукчулары түннедилер. Ындыг-ла болзунам!

ЧЭТ-тиң котёлдарын, ында кылдының турар ажылдарының хемчээлдерин дыцнап, коруп чораан келгеш, «Мосэнергомонтажтың» участок начальниги В. М. Бугрийге ужуражып, кылып турары ажылдарының дугайын чугаалап бээрин дилээн мен.

— «Мосэнергомонтажтың» 20 кижилиг бригадазы мында келген ажылдап тур бис. Апрель айның 9-та-ла келген бис. Амдыызында 9 дугаар котёлдуң херекселдерин адырары, а ооң соонда ону эптеп, кезектерин солуп, септелге ажылдарын аңаа кылыр бис. Ону бүрүнү-биле кылып доосканы, оске котёлдарже шилчин кирер ужурлуг үүү бис. Чогум ажылывысты кылып эгелээн бис, а чүгле келир ужурлуг дерилгелер соовустан арай озалдан келди ийин.

БИСТИҢ АЖЫЛДААРЫБЫСКА ХЕРЕГЛЕТТИНЕР — газ-биле кестирер ийи комплект аппаратура-биле бисти ЧЭТ хандырды. Ынчангаш ажыл бисте четчир, ийи эллчегде ажылдап турарывыс бо. Бо үениң дургузунда экономайзерлерни, агаар чылыдыкчыларын, 10 ажыг тоннаның дерилгелерин адырын кааптывыс. Кодыкта радиога, телевидениеге-даа көстүп-ле турган бергелерни, байдалдарны улам нарыыдадыр, чүгле шүүмчүлээр, ажыл кылдынмайн турар дээр, харын-даа чонга удур ажыл чорудун турар чыгыы, бисти буруудадыр чүүлдер бар-дыр. Мында коллективтиң кежигүннериниң капчаар кызын ажылдап, хондур-дүндүр иженип турарын-даа көрбес, сонуургавас боор-дур. Чүгле багай-ла багай дээр. Шын харын, шүүмчүлеп турары дээш бис хомудавас бис, а кызын ажылдап, ол бергелерни дарый эдер дээш бүү күжүн, энергизиин берип, амыр-дыш чок ажылдап турар кижилерни көрбейн шүүмчүлел кылырга, дыка-ла эпчок болур-дур. Шүүмчүлел үнген соонда даартазында олар ажылга дыка муңгак келирин чүгле бистер мында көрүп, эскерип турар бис. Чүү дээр боор, бисти шүүмчүлевеңер дээр эвес, парлалганың хостуу, ооң эргелери бар-ла болгай. Чаңгыс дилээр чүүлүвүс — кижилериниң ажылдап турарын шын коргүзер, шын анализтээр, шын бижиир херек.

Шүүмчүлел турар апаар, четпестерни илередир апаар — аңаа бис кажан-даа удуралнмас бис. Бо бүүнүң ооренин коорүн силериниң кады ажылдап турарыңар журналистерден дилээр бодаан бис — деп, ЧЭТ-тиң коллективиниң удуртукчулары чугааладылар.

КЫЗЫЛДЫҢ ЧЭТ-те кылыр ужурлуг ажылдар хөй дээрзи кымга-даа билдингир апарган. Акша-төгерик ол чедишпес, тывылбас. Ынчалаажок ол бүүү септелге база катап тургузулга ажылдарынга четчир ужурлуг акша ЧЭТ-ке турар ужурлуг, ол бар-даа. Ол акша чүгле хоорайжылардың холунда туруп турар-дыр. Хоорайжылардың эрткен чылгы чылыг дээш өрези ол-ла олчаан «өлген», чүге дээрге олар миллиард акшаларны төлевээннер. Бо чылын безин 30 млрд. ажыг рубльди хоорайның чурттакчылары ЧЭТ-ке төлээр ужурлуг. Ол акшаларны кым-даа толексевейн турар. А ЧЭТ септелге ажылдары кылдыртыр акша чок. Ол чөнтүг хөрек бе ынчаш? Ол акшаларны төлевейн ам база доңун кыштаарывыс ол бе?

«Чурттаар оран-сава» септелге-бүдүрүлге эргелелиндеН ЧЭТ акша алгаан, а чурттакчылар чылыг өртээниң чүгле 30 хуузун төлээр болгай. а артканын бистиң Чазаавыс толеп турар. Чурттакчылардан алдының турар акшалар чүгле ол «Чурттаар оран-сава» септелге-бүдүрүлге эргелелиниң аппарадын тударынга ажыглаттының турар-дыр. А ол дотация акшазын бис олардан алыр ужурлуг бис — деп, ЧЭТ-тиң удуртукчулары чугаалаар болдулар.

Эрткен кыштың бергелериниң кол чылдагааны чүгле ЧЭТ-тиң айыылга таварышканында эвес, а чамдык хоорайжыларның кышка багай белеткенгенинде болдур ийин. Кышка болур-чогуурубиле белеткенин, оода-ла боттарывыстың чурттап олурарывыс бажыңнарывыстың соңгаларын безин чылыглап албаанывыс таанда-ла чогенчиг-дир. Ол-ла бүүү буруупу чүгле �ЧЭТ-че чуй каан турарга болур бе ынчаш? Баштай боттарын шүүдүнери чугула эвес бе? Станция чылыгны берип турар, а ол чылыгны хуваары, камнаары ЧЭТ-ке хамаарышпас чүведир.

Энергетиктериң байдалы дыка нарын болгаш берге. Оларның хомүр-даш садын алырына безин акшазы чедишпес-тир. Ында база-ла өрө төлевейн турарларның буруузу бар. Бир эвес ол акшалар толеттинин турган

Кызылдың ЧЭТ-те байдалдың бергезин Президент Ш. Д. Ооржак билгеш, шыңгыы хемчеглерни ап эгелээнин билир бис. Ылангыя байырлал хүннериниң бүдүүзүнде ол хуралды эрттирин, ЧЭТ-те байдалды акаа шыңгыызы биле анализтээн. Үлетүр, энергетика, транспорт болгаш харылзаа ламызының (Дьяков), хоорай чагыргазының (Сат), Кызылдың ЧЭТ-тиң удуртулгазының (Саламатов) ЧЭТ-те септелге база катап тургузулга ажылдарын чорудун турарының талазы-биле ажылын багай деп санаарын ол хуралдан демдеглээн. Ол ышкаш харысалгалыг эштерин Белгородче, Барнаулче, Екатеринбургче, Ангарскиже, Сызраньче болгаш оске-даа черлерже артык кезектерин болгаш септелге дерилгелерин чүдүрүн чорударын дүргедедирибиле чорударын шиитпирлээн. Ол ышкаш Кызылдың ЧЭТ-тиң кадр айтырыын шиитпирлээринге бир неделя дургузунда хуусааны Үлетүр, энергетика, транспорт болгаш харылзаа ламызынга берген.

Байдал, шынап-ла, нарын дээрзин ам билбес кижи кайда боор. Ынчалза-даа бүүү аргаларны ажыглап, бүүү ламыларның, бүүү чоннуң дузазын, аргаларын ажыглап турган, келир кышка багай эвес белеткелдиг ужуражыр деп идеген турар бис.

Россия Федерациязының хамааты камгалалының, онза байдалдар болгаш халаптыг болуушкуннарның үржүктарын чайладыр талазы-биле сайыды Сергей Күжүгетович Шойгу ону Кызылдың аэропортунга уткуп келген журналистерге мынча дээн болгай: «Эрткен кышты Ак-Довуракты болгаш Кызылдың чурттакчылары берге байдалдыг эрттиргеннер. Бис маңаа ламының кожун чоруур коллегия хуралын эрттирерин- планнан турар бис, чүге дээрге кандыг-бир хемчеглерни алыры чугула апарган, келир кышче мындыг байдалдыг кирип болбас ужурлуг бис».

БАЙДАЛ НАРЫН БОЛГАШ БЕРГЕ

КЫШ КЕЛИРИ БИЛДИРТПЕС-ЛЕ

Дүвүрел-үндезиниг

түпү-дүр. Амгы хүннерде кайы хире акша чарыгдаттынганы? Планнап турганын ёзугаар алырга, бирги чартык чылда 24 млрд. рубльдиң ажылдарын кылыр ужурлуг турган, а амдыызында чүгле 2 млрд. рубльдин ажылдары кылдынган. Ынчалаажок Россияның «Чаңгыс аай энергия системазы» акционер ниитилелдиң президентизи А. Ф. Дьяковтуң айтышкыны болгаш дузазы-биле Белгородтуң котёлдар кылып үндүрер заводунда бистин ЧЭТ-тиң дерилгелерин кылып турар, ол экономайзерлер, агаар чылыдыкчылары болгаш оске-даа дерилгелер ам ында кылдынган, оларны чоокку хүннерде Тываже чүдүрүп чорудар деп турар.

«Мосэнергомонтаж» ол-ла «Чаңгыс аай энергия системазы» акционер ниитилелдиң санааны-биле амгы үеде 5,7 млрд. рубльди үндүргендир. Ол безин улуг дуза. Ол бүүнүң чугаалаан тургаш, бистиң Президентивистиң, Чазаавыстың улуг дузазын канчап чугаалавас боор. Шеригоол Дизижикович Ооржак Москвага бо айтырыг талазы-биле чоруп тургаш, Россияның «Чаңгыс аай энергия системазы» акционер ниитилелдиң удуртукчузу Анатолий Фёдорович Дьяков болгаш оске-даа харыысалгалыг эштер-биле чугаалашканының түннелинде бо бүүү ажылдар бүрүнү-биле шимчеп эгелээни ол-дур. Амдыызында Москва даргалары арай-ла ооңум хөделип турлар, ынчалза-даа черле ажыл чогумчалыг эгелээн дээрзинге олар бүзүрелдиглер.

ЧЭТ-тиң амгы үеде котелдарының байдалы кандыгыл?

9-ку котелдан эгелээш 14-ку котелга чедир шупту 6 котелдар, септелгеге кирер ужурлуг. Олардан 9 болгаш 10 дугаар котелдарда капитал септелгени чорудары чугула апарган, чүге дээрге ол ийи котел ең эгезинде-даа кылдынганнары ол, оларның байдалы-даа оскелериниңден дорайтаан. 9 болгаш 10 дугаар котёлдарда Москвадан келген тускай эртемнигler — 19 кижи ажылдап турарлар. Олар ам кандыг ажылдарны кылып турарларыл? Үстүнде адаанывыс 2 котелдарны олар бузуп, кашкаш тоннаның аар перилгелерин үзе кестирип, дашкаар үндүрүп турарлар. Чүгле оларны үзе кестиреринин безин, адаккы каттарже бадырарының бергезин орта чораан көрүп, москвачыларның белен эвес ажылдарны кылып турарын хайгаарап, оларның удуртукчузу — «Мосэнергомонтажтың» участок начальниги Виктор Максимович Бугрий-биле кады оларның ажылдап турар черлеринге чедип. ЧЭТ-тиң бедиктеринге барып, майыктааштарның үлдүүн бүрүнү-биле хөме алы бээр ыш-хирин сүзүп, идик-хептен эгелээш, арын-башка чедир ыш-доозунга алаып-даа чордум. Бо бүүнү чүгле дыннаар эвес, а ында ажылдап турар кижилериң кылып турар чүүлдерин коорү, ында ниити байдал-биле таныжары мээң кол сорулгам турганы билдингир. «Бо-ла назыда чурттуң-даа, даштыкының-даа хөй-ле станцияларынга ажылдап чордум, мындыг хирлиг, сандаргай, аажок үрелик станцияга бир дугаар кээп турарым бо» — деп, биске дузалажыры-биле ында ажылдап келгеннериниң бирээзи шын-на сеткили-биле меңээ чугаалады. Шынап-ла, оларның Москвага-даа, оске-даа станцияларга чүгле ак хойленнерлиг ажылдап чораан бис дээнинге кым бүзүревес боор. Ажылдың культуразы деп чүве база ол-ла болгай. А бистиң станциявыска оларны көөрге, шынап-ла, чаржыныг чүве чорду ийин — чүгле ийи карактары кылаңнаар.

Олар 2 котелду септээринге белеткеп турарлары ол. Ам-даа 20 шаа кижи оларга немежин келир. Каш кижи херек болдур, ынча кижини Москва чорудун бээринге белеп. Оларга кылдырар ажыл, оларны аъш-чем, чурттаар чер-биле хандырары база-ла белеп эвес айтырыгларның бирээзи болдур ийин. Техниктиг тускай комиссия 11, 12, 13 болгаш 14 дугаар котелдарның байдалын көрүп, оларга кылдынар ужурлуг ажылдарның хемчээлин ам-даа тодарадыр апаар.

ЧЭТ-тиң удуртукчуларының бо бүүү байдалдың талазы-биле бодалдары кандыгыл?

Бистиң бо келир кышка сорулгавыс — бүүү 6 котелдарны бүрүнү-биле ажылдадыры. Бүүү аргаларны ажыглап тургаш, ол ажылдарны кылып чорудар ужурлуг бис. А бир эвес ол болдунмас болза, эрткен кышкы берге байдал бо кыжын база катаптаттынган? Планнап турганың ёзугаар алырга, бирги чартык чылда 24 млрд. рубльдиң ажылдарын кылыр ужурлуг турган, а амдыызында чүгле 2 млрд. рубльдин ажылдары кылдынган. Ынчалаажок Россияның «Чаңгыс аай энергия системазы» акционер ниитилелдиң президентизи А. Ф. Дьяковтуң айтышкыны болгаш дузазы-биле Белгородтуң котелдар кылып үндүрер заводунда бистин ЧЭТ-тиң дерилгелерин кылып турар, ол экономайзерлер, агаар чылыдыкчылары болгаш оске-даа дерилгелер ам ында кылдынган, оларны чоокку хүннерде Тываже чүдүрүп чорудар деп турар.

«Чаңгыс аай энергия системазы» акционер ниитилелдиң удуртукчулары-биле, ында ажылдап турар тускай эртемнигler-биле ужуражып чугаалашкан.

— Эрткен кыжын ЧЭТ багай ажылдаан деп чугаага каттыжар апаар бис. ол дугайын чон боду көрген, доңупдаа кыштаан болгай. Ында ийи кол чылдагаан бар, бирээде, кышка ЧЭТ-ти четпес белеткээни, ында септелге ажылдарын бүрүнү-биле кылыр ужурлуг тургаш, ону чедир кылбаан. Чамдык ажылдар кылдынган болбайн канчаар, анаа-ла олурып турбаацывыс чугаажок. Ынчалаадаа ол ажылдар бүрүнү-биле чедир кылдынмааны ол. Ол — бирги чылдагаан-дыр. Ийнгизи — эткен кыштың кончуг соок үеинде, соок 45 градус чедип турда, котёлдарны эвлечештир-даа болза, үр эвес үеде тургузуп, моон соңгаарган оларның ажылы нарыыдай бербези-биле септелгени хирези-биле чорудар ужурлуг турган бис. Ол талазы-биле мында мээн буруум база бар, ылангыя «Красэнергонуң» специалистери мээң чедир ажылдаваанымны база чугаалап, шүүмчүледилер.

Херектиң ужуру чүл дээрге, соок чеже-даа улгаткан болза, котелдарны эвлечештир тургузаар, септелгени оларга чорудар ужурлуг турда, оларның ажылын соксатпайн, чоорту септеп аптар боор бис деп шын эвес түүнелге келгеним-дир. Ол мээң кол буруум. Ынчалаажок ол улуг соокту соксаал чок болганы станцияның ажылын улам нарыыдаткан — деп, Кызылдың ЧЭТ директору турган В. П. Саламатов чугаалап олурду.

ЧЭТ-ке айыыл-халапты болдурбайн барың болур арга турган бе? Үстүнде адаанывыс чедип четпестер турбаан болза, база ол ышкаш станцияның котелдарын ой-ойлеп септеп-селип, болдунар-ла турган бүүү аргаларны ажыглаан турган болзувусса, ол айыыл-халапты болдурбайн барын болурунуң аргалары турган боор дээрзин мээң ужуражып чугаалашканым ЧЭТ-тиң удуртукчулары чугаалаар болдулар. Ынчалза-даа ол берге үеде ЧЭТ-тин коллективи, оон инженер-техниктиг ажылдакчылары кызымак-ла ажылдаанар дээрзин олар демдеглеп турдулар. Ынчангаш оларга ооруп четтириишкининиң сөстерин чугаалап турдулар.

Шынап-ла, кыштың берге хүнүнде чылыг чокка артыш каары дээрге-ле айыылхалап ышкажыл. Ынчалзадаа айыыл хевертен болур дээрзи база билдингир. Ынчан ЧЭТ-тиң коллективи дүнхүн чокка ажылдап, хоорайның чурталга бажыңнарының, албан черлерининң, школаларының чылыдылга херекселдериниң шуптузунуң доңуп каарын болдурбаан. Ол база кончуг эки.

«Красэнерго» акционер ниитилелдиң удуртукчуларын, коллективин чамдык улус буруудадыр. Кызылдың ЧЭТ-тин чыл санында чорудар ужурлуг септелге болгаш катап тургузулга ажылдарын эткен чылын олар кылбаан дээрзинге хамаарыштыр ЧЭТ-тиң удуртукчуларының бодалдарын айтырдым.

Кижи бүрүзү, коллектив бүрүзү бодунун харылаан турары участогун боду харылаар болгай. Ынчангаш ЧЭТ-тиң септелге ажылдарынга «Красэнергону» буруудадырга эпчок болур. Оларның талазындан дуза, деткимче турары черле чугаажок, а септелге ажылдарын черле боттарывыс чорудар, кышка база эки белеткенир ужурлуг турган бис. Ол бүүү бистиң боттарывыстың кылып чорудар ужурлуг ажылдарывыс-тыр дээрзин олар чугааладылар. «Красэнергонуң» талазындан ЧЭТ-ке улуг дузаны база чедирген-дир. Акша-төгерик талазы-биле эвес-даа болза, эрткен чылдың май айда «Красэнерго» бистиң ЧЭТ-ке 4 млрд. ажыг рубльдиң механизмнерин — тракторларын, станоктарны, янзы-бүрү материалдарны, хоорзаларны, артык кезектерни берген болгай. Ол дугайын чаңгыс эвес удаа чугаалаан бис — деп, ЧЭТ-тиң удуртукчулары чугааладылар. Сан-хөө талазы-биле «Красэнерго» база аажок берге байдалда-даа болза, биске биче эвес дузаны чедирген-даа. моон соңгаардаа дузалаар апаары чугаажок. Акша-төгерикти өскээр чарыгдаан дээр чугаалар база бар. Бир эвес ол тракторларны, механизмнерни, артык кезектерни ол акшалар-биле садын албаан болза, олар кайыын кээрил. Ону база ооренин коору чугула-дыр.

Эрткен кышты, шынап-ла, шыдажын эрткен бис, а ам келир кышка белеткелдер кандыг ирги? Кижи бүрүзүн дүвүредин чоруур айтырыг бо-ла болгай. Ол айтырыгта ЧЭТ-тиң директору турган В. П. Саламатовтуң болгаш оске-даа удуртукчуларның харыызы мындыг болду.

— Кызылдың ЧЭТ-ти септээринге эткен чылдың декабрь 1-ниң өртектери-биле алыр болза (амгы өртектер ооң дыка өскерилгенин билир бис), 43 млрд. рубль херек. Ол чүгле амгы 6 котёлдарны септээринге эвес, а хой хоорзаларны солуурунга чылыдылга оруун, дузалал дерилгелерин, чылыг бээриниң оске-даа ажылдарынга ажыглаттынар апаар акшаның түпү-дүр. Амгы хүннерде кайы хире акша чарыгдаттынганы? Планнап турганың ёзугаар алырга, бирги чартык чылда 24 млрд. рубльдиң ажылдарын кылыр ужурлуг турган, а амдыызында чүгле 2 млрд. рубльдин ажылдары кылдынган. Ынчалаажок Россияның «Чаңгыс аай энергия системазы» акционер ниитилелдиң президентизи А. Ф. Дьяковтуң айтышкыны болгаш дузазы-биле Белгородтуң котёлдар кылып үндүрер заводунда бистин ЧЭТ-тиң дерилгелерин кылып турар, ол экономайзерлер, агаар чылыдыкчылары болгаш оске-даа дерилгелер ам ында кылдынган, оларны чоокку хүннерде Тываже чүдүрүп чорудар деп турар.

«Мосэнергомонтаж» ол-ла «Чаңгыс аай энергия системазы» акционер ниитилелдиң санааны-биле амгы үеде 5,7 млрд. рубльди үндүргендир. Ол безин улуг дуза. Ол бүүнүң чугаалаан тургаш, бистиң Президентивистиң, Чазаавыстың улуг дузазын канчап чугаалавас боор. Шеригоол Дизижикович Ооржак Москвага бо айтырыг талазы-биле чоруп тургаш, Россияның «Чаңгыс аай энергия системазы» акционер ниитилелдиң удуртукчузу Анатолий Фёдорович Дьяков болгаш оске-даа харыысалгалыг эштер-биле чугаалашканының түннелинде бо бүүү ажылдар бүрүнү-биле шимчеп эгелээни ол-дур. Амдыызында Москва даргалары арай-ла ооңум хөделип турлар, ынчалза-даа черле ажыл чогумчалыг эгелээн дээрзинге олар бүзүрелдиглер.

ЧЭТ-тиң амгы үеде котелдарының байдалы кандыгыл?

9-ку котелдан эгелээш 14-ку котелга чедир шупту 6 котелдар, септелгеге кирер ужурлуг. Олардан 9 болгаш 10 дугаар котелдарда капитал септелгени чорудары чугула апарган, чүге дээрге ол ийи котел ең эгезинде-даа кылдынганнары ол, оларның байдалы-даа оскелериниңден дорайтаан. 9 болгаш 10 дугаар котёлдарда Москвадан келген тускай эртемнигler — 19 кижи ажылдап турарлар. Олар ам кандыг ажылдарны кылып турарларыл? Үстүнде адаанывыс 2 котелдарны олар бузуп, кашкаш тоннаның аар перилгелерин үзе кестирип, дашкаар үндүрүп турарлар. Чүгле оларны үзе кестиреринин безин, адаккы каттарже бадырарының бергезин орта чораан көрүп, москвачыларның белен эвес ажылдарны кылып турарын хайгаарап, оларның удуртукчузу — «Мосэнергомонтажтың» участок начальниги Виктор Максимович Бугрий-биле кады оларның ажылдап турар черлеринге чедип. ЧЭТ-тиң бедиктеринге барып, майыктааштарның үлдүүн бүрүнү-биле хөме алы бээр ыш-хирин сүзүп, идик-хептен эгелээш, арын-башка чедир ыш-доозунга алаып-даа чордум. Бо бүүнү чүгле дыннаар эвес, а ында ажылдап турар кижилериң кылып турар чүүлдерин коорү, ында ниити байдал-биле таныжары мээң кол сорулгам турганы билдингир. «Бо-ла назыда чурттуң-даа, даштыкының-даа хөй-ле станцияларынга ажылдап чордум, мындыг хирлиг, сандаргай, аажок үрелик станцияга бир дугаар кээп турарым бо» — деп, биске дузалажыры-биле ында ажылдап келгеннериниң бирээзи шын-на сеткили-биле меңээ чугаалады. Шынап-ла, оларның Москвага-даа, оске-даа станцияларга чүгле ак хойленнерлиг ажылдап чораан бис дээнинге кым бүзүревес боор. Ажылдың культуразы деп чүве база ол-ла болгай. А бистиң станциявыска оларны көөрге, шынап-ла, чаржыныг чүве чорду ийин — чүгле ийи карактары кылаңнаар.

Олар 2 котелду септээринге белеткеп турарлары ол. Ам-даа 20 шаа кижи оларга немежин келир. Каш кижи херек болдур, ынча кижини Москва чорудун бээринге белеп. Оларга кылдырар ажыл, оларны аъш-чем, чурттаар чер-биле хандырары база-ла белеп эвес айтырыгларның бирээзи болдур ийин. Техниктиг тускай комиссия 11, 12, 13 болгаш 14 дугаар котелдарның байдалын көрүп, оларга кылдынар ужурлуг ажылдарның хемчээлин ам-даа тодарадыр апаар.

ЧЭТ-тиң удуртукчуларының бо бүүү байдалдың талазы-биле бодалдары кандыгыл?

Бистиң бо келир кышка сорулгавыс — бүүү 6 котелдарны бүрүнү-биле ажылдадыры. Бүүү аргаларны ажыглап тургаш, ол ажылдарны кылып чорудар ужурлуг бис. А бир эвес ол болдунмас болза, эрткен кышкы берге байдал бо кыжын база катаптаттынган? Планнап турганың ёзугаар алырга, бирги чартык чылда 24 млрд. рубльдиң ажылдарын кылыр ужурлуг турган, а амдыызында чүгле 2 млрд. рубльдин ажылдары кылдынган. Ынчалаажок Россияның «Чаңгыс аай энергия системазы» акционер ниитилелдиң президентизи А. Ф. Дьяковтуң айтышкыны болгаш дузазы-биле Белгородтуң котелдар кылып үндүрер заводунда бистин ЧЭТ-тиң дерилгелерин кылып турар, ол экономайзерлер, агаар чылыдыкчылары болгаш оске-даа дерилгелер ам ында кылдынган, оларны чоокку хүннерде Тываже чүдүрүп чорудар деп турар.

«Мосэнергомонтаж» ол-ла «Чаңгыс аай энергия системазы» акционер ниитилелдиң санааны-биле амгы үеде 5,7 млрд. рубльди үндүргендир. Ол безин улуг дуза. Ол бүүнүң чугаалаан тургаш, бистиң Президентивистиң, Чазаавыстың улуг дузазын канчап чугаалавас боор. Шеригоол Дизижикович Ооржак Москвага бо айтырыг талазы-биле чоруп тургаш, Россияның «Чаңгыс аай энергия системазы» акционер ниитилелдиң удуртукчузу Анатолий Фёдорович Дьяков болгаш оске-даа харыысалгалыг эштер-биле чугаалашканының түннелинде бо бүүү ажылдар бүрүнү-биле шимчеп эгелээни ол-дур. Амдыызында Москва даргалары арай-ла ооңум хөделип турлар, ынчалза-даа черле ажыл чогумчалыг эгелээн дээрзинге олар бүзүрелдиглер.

ЧЭТ-тиң амгы үеде котелдарының байдалы кандыгыл?

9-ку котелдан эгелээш 14-ку котелга чедир шупту 6 котелдар, септелгеге кирер ужурлуг. Олардан 9 болгаш 10 дугаар котелдарда капитал септелгени чорудары чугула апарган, чүге дээрге ол ийи котел ең эгезинде-даа кылдынганнары ол, оларның байдалы-даа оскелериниңден дорайтаан. 9 болгаш 10 дугаар котёлдарда Москвадан келген тускай эртемнигler — 19 кижи ажылдап турарлар. Олар ам кандыг ажылдарны кылып турарларыл? Үстүнде адаанывыс 2 котелдарны олар бузуп, кашкаш тоннаның аар перилгелерин үзе кестирип, дашкаар үндүрүп турарлар. Чүгле оларны үзе кестиреринин безин, адаккы каттарже бадырарының бергезин орта чораан көрүп, москвачыларның белен эвес ажылдарны кылып турарын хайгаарап, оларның удуртукчузу — «Мосэнергомонтажтың» участок начальниги Виктор Максимович Бугрий-биле кады оларның ажылдап турар черлеринге чедип. ЧЭТ-тиң бедиктеринге барып, майыктааштарның үлдүүн бүрүнү-биле хөме алы бээр ыш-хирин сүзүп, идик-хептен эгелээш, арын-башка чедир ыш-доозунга алаып-даа чордум. Бо бүүнү чүгле дыннаар эвес, а ында ажылдап турар кижилериң кылып турар чүүлдерин коорү, ында ниити байдал-биле таныжары мээң кол сорулгам турганы билдингир. «Бо-ла назыда чурттуң-даа, даштыкының-даа хөй-ле станцияларынга ажылдап чордум, мындыг хирлиг, сандаргай, аажок үрелик станцияга бир дугаар кээп турарым бо» — деп, биске дузалажыры-биле ында ажылдап келгеннериниң бирээзи шын-на сеткили-биле меңээ чугаалады. Шынап-ла, оларның Москвага-даа, оске-даа станцияларга чүгле ак хойленнерлиг ажылдап чораан бис дээнинге кым бүзүревес боор. Ажылдың культуразы деп чүве база ол-ла болгай. А бистиң станциявыска оларны көөрге, шынап-ла, чаржыныг чүве чорду ийин — чүгле ийи карактары кылаңнаар.

Олар 2 котелду септээринге белеткеп турарлары ол. Ам-даа 20 шаа кижи оларга немежин келир. Каш кижи херек болдур, ынча кижини Москва чорудун бээринге белеп. Оларга кылдырар ажыл, оларны аъш-чем, чурттаар чер-биле хандырары база-ла белеп эвес айтырыгларның бирээзи болдур ийин. Техниктиг тускай комиссия 11, 12, 13 болгаш 14 дугаар котелдарның байдалын көрүп, оларга кылдынар ужурлуг ажылдарның хемчээлин ам-даа тодарадыр апаар.

ЧЭТ-тиң удуртукчуларының бо бүүү байдалдың талазы-биле бодалдары кандыгыл?

Бистиң бо келир кышка сорулгавыс — бүүү 6 котелдарны бүрүнү-биле ажылдадыры. Бүүү аргаларны ажыглап тургаш, ол ажылдарны кылып чорудар ужурлуг бис. А бир эвес ол болдунмас болза, эрткен кышкы берге байдал бо кыжын база катаптаттынган? Планнап турганың ёзугаар алырга, бирги чартык чылда 24 млрд. рубльдиң ажылдарын кылыр ужурлуг турган, а амдыызында чүгле 2 млрд. рубльдин ажылдары кылдынган. Ынчалаажок Россияның «Чаңгыс аай энергия системазы» акционер ниитилелдиң президентизи А. Ф. Дьяковтуң айтышкыны болгаш дузазы-биле Белгородтуң котелдар кылып үндүрер заводунда бистин ЧЭТ-тиң дерилгелерин кылып турар, ол экономайзерлер, агаар чылыдыкчылары болгаш оске-даа дерилгелер ам ында кылдынган, оларны чоокку хүннерде Тываже чүдүрүп чорудар деп турар.

«Мосэнергомонтаж» ол-ла «Чаңгыс аай энергия системазы» акционер ниитилелдиң санааны-биле амгы үеде 5,7 млрд. рубльди үндүргендир. Ол безин улуг дуза. Ол бүүнүң чугаалаан тургаш, бистиң Президентивистиң, Чазаавыстың улуг дузазын канчап чугаалавас боор. Шеригоол Дизижикович Ооржак Москвага бо айтыры

Тудуг

ЫНДА БЕРГЕЛЕР, СОРУЛГАЛАР

Бистиң солуннуң арнынга Тывада хоозураан тудуглар дугайында материалдар каш удаа үнген, ооң авторлары көдээ бижикчилер, ол талазы-биле боттарының саналындаа киирип турдулар. Бо хүннерде бистиң республикада тудуг талазы-биле айтырыг кончуг парын байдалда турар. Ол айтырыгны сайгарын чугаалажыры-биле апрель айның төнчүзүнде республикада тудугнуң удуртур ажылында ажылдакчыларның болгаш кожууннарның чагырга даргаларының тудуг ажылын харыылап турар оралакчыларының киржилгези-биле чөвүлел хурал Чазак бажыңынга болуп эрткен. Хуралга илеткелди Чазак Баштыңының оралакчызы, ТР-ниң тудуг, архитектура, чуртталга-коммунал ажыл-агый сайыды Б. А. Монгуш кылган.

Чурт рыноктуг экономикаже киреринiң эргилделиг үезин эртип турда, тудугда байдал дыка-ла нарыыдай берген. Ооң кол чылдагаанары: бүдүрүлге хемчээлинiң кудулааны, ажыл-агыйларның аразында харылзаалар үзүлген, электри энергиязының өртээнiң улгаткаы дээш, оон-даа өске чүүлдер шаптыктап эгелээн. Ооң-биле чергелештир тудугда чедир төлеттинмейн турар өрелер көвүдээн, Тыва Республикада база ниити Россияда акшаның үне чокталыышкыны-биле чергелештир тудуг хереглелдеринге инвестициялар чедишпейн турар. Россияның өске субъектилеринге деннээрге, Тывада тудуг талазы-биле улуг бүдүрүлгелер чок, ооң түннелинде бо берге үеде байдал дыка бергедей берген.

1995 чылда Тываның тудугжулары 152,2 млрд. рубльди тудугга ажыглаан азы 1994 чыл-биле деннээрге. 60,4 хуу болуп турар. РФ-тиң бюджединден 87,3 млрд. рубль кылып ажылдарның 57,7 хуузу, ТР-ниң бюджединден 44.9 млрд. рубль берген, оон-биле кылып ажылдарның 29,7 хуузу кылдынган. Акша-төгериктiң чедишпезинден кылып ужурлуг тудугларның турып алганындан 1995 чылда дыка хөй кадрлар тудугдан үнүп чоруткан. 1996 чылдың бирги кварталында тудугнуң удуртур кадрларынга албадал-биле кызырылданы чоруткан. Элегес-Аксының туйбу заводу бистиң республикада туйбу бүдүрер талазы-биле эң-не улуг бүдүрүлгелерниң бирээзи турган. Бо хүннерде бок-сак, артык кезектер шыгжаар склад болуп хуула берген. Заводтуң шупту дериг-херекселдерин ооң директору турган А. Ш. Донгак кандыгдаа документ чокка садыпсаарганын илеткелчи демдеглээн.

1995 чылдың августа «Элегес» акционер ниитилелге 450 млн. рубльдiн чээлизин берген. Акционерлер чежедаа катап хуралдааш, алган чээлизин шын ажыглаарын шиитпирлеп чадап каан. Ооң түннелинде заводтуң директору турган А. Ш. Донгак 33,3 млн. рубль-биле бодунга «Жигули» садып алган. Алган чээлизи шупту заводту катап тургузарынга эвес, а өскээр чарыгдаттынган. Мында эн-не хомуданчыг үүве заводтуң үүгээр дериг-херекселдери Саян артынче ажа бергени. Бүгү үүве сандарап турда, ону камгалаар, карактаар кижилер тывылбаан, үптээртоаар кижилер камгалап турганы билдине берген. Тывадан чеже техника, заводтарның дериг-херекселдери Саян артынче ажа берген үүве, ону амгы үеде кым-даа санап, түннеп шыдавас. Каракка көзүлдүр-ле Тываны үптедип алдывыс. Ам бисте Кызылдың хем ол чарыында шаандагы эрги туйбу заводу ажылдап турар. Заводтуң дериг-херекселдери эргижиреп, элээн-даа болза, ооң директору А. Т. Ноданың эрешудургу ажыллап турарындан завод туйбуну тудуг организацияларынга, хуу кижилерге садып турар.

Сөолгү үеде республикада чедир туттунмаан тудуглар көвүдээн, ооң иштинде чуртталга бажыңнары 227, оларның 170-и акша чогундан туруп алган. «Чедир туттунмаан чуртталга бажыннарын чедир тудар талазы-биле ап чорудар хемчеглер дугайында» ТР-ниң Чазаа тускай доктаалды хүлээп алган. Ынчалза-даа оон кандыг-даа түннел үнмээн, база-ла акша чок болуп турар. Бо тудугларда эң-не коргунчуг үүве — чедир туттунмаан тудугларны камхайыра чок үптеп-тонап турары. Ол тудугларны катап кылырынга ам 2-3 катап хөй чарыгдал үнерин улуг хомудал-биле илеткелчи демдеглээн. Чедир туттунмаан тудугларга таныыл тургузары негеттиниң келген, азы ол тудугларны шуут хаап кааптарының айтырыын шиитпирлээр үе келген. Орта база-ла акша-төгерик херек апаар.

Алган чээли хуузунда херээнге ажыглаттынган. Дериг-херекселдер Саян артынче шуужа берген.

Дыка хөй тудуг организациялары буурап дүшкен, өтсевин аукционда садып турар. Кызылдың бажың тудар комбинадында байдал дувренчиг. Ол комбинаттың директору Алексей Хомушку бодунуң саналынга мынча диди:

— Кажан мен бээр бо хуралдыва чоруп турумда, коллективтиң кежигүннери бажың тудар комбинат Чазакка херек болза, чингелделиг чээли-биле дузалаарын дилеп-дилер. ТР-ниң Күрүне эт-хөреңгизин эргелеп башкарар күрүне комитеди бистиң бүдүрүлгевистиң эт-хөреңгизин садып эгелээн. Ооң түннелинде комбинаттың этсевин каракка көзүлдүр-ле дажыглап, тоймаглап эгелей берген.

Санал берген эштер Тывага бажың тудар комбинат черле херек, канчаа-даа турбаш болза, ону камгалап арттырарын Чазакка сүмелеп турдулар. «Тыва тудуг» акционер ниитилелдiң чингине директору М. А. Кыргыс бодунуң чугаазынга тудугда тургустунуп келген берге байдалды демдеглевишаан, бо чылдың март 29-та Москвага Россияның тудугжуларының чөвүлел хуралы болуп эрткен, орта «Бодумнуң бажыным» деп федералдыг программаның чамдык эки талаларын айытты. Бо программаны тускай эртемниг специалистер ажылдап кылып турар, ол бир эвес амыдырал кырынга боттаны бээр болза, оон эки талалары бар дээрзин тудугжулар чугаалап турду.

Сөолгү беш чылда мынчаар чыглып келгеш, хуралдан көрбээнин, саналды кызыгаарлавайн көөрүн-даа дилеп турдулар. Бо хуралга сөс алган удуртукчу ону-мону дуг», «Тыва агроүлетпүр тудуг» буурап дүшкен. Үстүнде тудуг организациялары турган болза, чедир туттунмаан тудуглар черле мынчаар үптеттинмес турган. Бо хүннерде «Тыва тудуг» акционер ниитилел кончуг берге байдалда турар, оода чадаарда материалдар, дериг-херекселдер шыгжаар склады безин чок, тудуг шөлдериндеи материалдарны оорлап турар. Акция садып алган кижилер тудуг талазы-биле чүү-даа билбес, тудуг компаниязын хуужутканы кандыг-даа түннел бербээн.

Республиканың тудугларында байдал дүвүренчиг, кожууннар төптеринге турган көжүп чоруур механизаттаттынган колонналар шупту дүшкен, көдээге кым тудуг тударыл — айтырыг ажык болуп артпышаан. 1996 чылда тудар тудугларның саны эрткен чыллан эвээш, тудуг материалдарының өртээ өскен. Кызылдың туйбу заводунда бир туйбунуң өртээ 1040 рубль, Черногорскиниң туйбузунуң өртээ 650 рубль. Бистиң республикада кывар-чаар материалдарның, электри энергиязының өртээ өске область, крайлардан улуг болуп турар. Бо-ла бүгү өртектер бистиң ажыл, амыдыралывыска улуг шаптараазыннарны таварыштырып турар.

Тудугда шиитпирлээр ужурлуг айтырыглар хөй, ону канчаар шиитпирлээри амдаа биллинмээн, айтырыг акшадан көл-ла хамааажыр дээрзин тудугжулар боттары чугаалап турар. Хуралды хаап тура, Чазак Баштыының оралакчызы В. А. Монгуш тудугжуларының мурнунда сорулгаларга доктаап, оон соңгаар рынок экономиказынга дүүштүр канчаар ажылдаарын тодаргайлап демдеглээн.

Сергей ХЕРТЕК.

Кадык-чаагай амыдырал дээш

Кадык-чаагай амыдыралды тургузар, ооң ужур-утказын, ужур-дузазын улуг-биче чонга билиндирер, тайылбырлаар талазы-биле **суртаал ажылы**ң шагдан бээр чорудуп келген черлериниң бирээзи «Чоннуң кадыкшылы» клуб дээрзин ооң республика хемчээлдиг чорудуп турар ажыл-чорудулгазындан билир бис. Наталья Балчыр-ооловна Тыртык-Караның Кызыл хоорайда удуртуп турар бо клуву кадыкшылга төвү болбушаан, харыылап турары айтырыгларга хамаарыштыр методиктиг сүмелерни, кадык-чаагай амыдыралды, амгы үениң байдалдарынга дүүштүр кандыг-кандыг чаа угланыышкын-биле чорудуп болурун чон-биле ажылдап турар удуртукчуларга, социал-башкыларга чедирер, ону нептередир ажылды чорудуп турар. Ол ажылды организастап чорударынга удуртукчулар, социал башкылар, эмчилер клубка улуг дузаны чедирип, чер-черлерде үнүүшкүннеринге киржип турар. Клуб шак ындыг үнүүшкүнүү бо чоокта Чөөн-Хемчик кожуунуң суурларынга, Бии-Хемде Хүтке организастаан. Ол дугайын солун дамчыштыр чонга чугаалаар, өске кожууннар ындыг хемчеглер эрттирер апарза, өөредиглиг-даа болур чадавас дээн бодал-биле Н. Б. Тыртык-Кара редакцияга келген. Ынчангаш бистиң корреспондентивис-биле оларның аразында болган чугааны мында киирдивис.

— Эрткен чыл кадыкшыл Ширижиктиң удуртулгазычылы, азы чоннуң кадыкшылынга хайгаарал-тежээлдениң үүс чылынга бистиң клубтуң чөвүлелиниң баштаар чериниң тургусканы ажыл планын езугаар хемчеглер моон-даа соңгаар уламчылаар. Ол угланыышкын-биле тургустунган план кожууннарның чагырга черлеринде үш-даа бар. Школалар, өөредилге черлери, организациялар кадыкшылга программазын аңаа үндезилеп 2000 чылга чедир тургузуп ап болур арга бар. Ынчаарга Чөөн-Хемчик кожуунуң чагырга чери (даргазы С.-Д. Д. Ондар, оралакчызы А. Х. Ондар) чоннуң ниити база иштики сагыш-сеткилин көдүрер, мөзү-шынар культуразын бедидер, багай чаңчылдарга алзып чоруур кижилерни оон адырар сорулгалыг хемчеглер көрдүнген планны эрткен чылын тургускан турган. Ол езугаар бо чылдың квартал санында кожууннуң суурларынга кадыкшыл, амыдыралдың элээр болуру дээн ышкаш темалыг неделяларны эрттирип эгелээни бо. Тодаргай сорулгалыг ол план Тыва Арат Республиканың 75 чыл оюнга база Даа кожууннун 230 чылынга тураскаатты́нган. Ындыг планны бүгү кожууннардан бир-ле дугаарында Чөөн-Хемчик кожууннуң удуртукчулары бисче чоруткан. Ынчангаш эки эгелээшкинни чарлап турар бо кожууннуң удуртукчуларын деткиири чугула деп санап турар бис. Кижилер хөйү-биле арагалаашкынче сундугуп, сагыш-сеткилдiң сандаралынга алзып, амы-тын деп үүвени үнелеветтен бар чылар берге бо үеде ол талазы-биле дем катчып ажыл чорутпас болзувусса, байдал берге деп үүве билдингир.

— Кызылдан силериниң бүгүүнериниң кожуунга чорааш кол-ла сорулгазы — чугаалап олурарынар бо-ла айтырыглар-биле холбашкан болганда, тодаргай элээн-не ажылдар кылдынган боор аа, Наталья Балчыр ооловна?

— Кадыкшылга төвүнден, республиканың наркологиялыг салбыларынан, сарыг шажын ниитилелинден бөлүк аңаа неделя дургузунда ажылдап, профилактиктиг хемчеглер чоруттувус. Профилактиктиг хемчеглерден аңгыда, республиканың наркология диспансериниң кол эмчизи Тамара Васильевна кын бердивис.

База бир солун үүве — Кызылдың 9 дугаар школазының кадыкшыл, мөзү-шынар кичээлдериниң 2000 чылга чедир тургускан программазын кожууннуң школаларының башкылары сонуургап турар, ону тарадыр айтырыг тургустунуп турар, башкылар аңаа боттарының үнелелин база бээр. Ол ажыл ында кидiн түлүк. Төптүн чорудуп турар ажылдарын чоп деткип турар.

Ооң бадыткалын дараазында чижектерден база көргүзейн. Чижээ, Ийме суурдан эмчи Екатерина Базыр-ооловна бодалын мынчаар илереткен: шак ындыг дээштиг, сагыш-сеткилди бир янзы оттуруп келир хемчеглерни, ылаңгыя аныяктар ортузунга доктаамал чорудуп турар болза, арагалаар, чогуш, ок-бижек тудар багай чаңчыл оон чайлаар, арлыр ужурлуг деп чугаалап турду.

Иймежилер «Чуртталга, сеңээ ынак-тыр мен» деп темалыг кежээге дыка идепкейлиг киржип, хөрээн каларты өйүп чоруур кударалын, бодалдарын төө каап, Чазакка, харын-даа хүндүлүг Президентивиске. Дээди Хуралдың Даргазы К. А. Бичелдейге, харылзаа черинге, чаңгыс чер-чурттуу, кадык камгалалының оралакчы сайыды Опанас Хурбааевич Ондарга дилээн соглеп чедиреривисти биске даасканнар.

Ону кысказы-биле эң тоолкын бердивис.

1152 ажыг чурттакчылыг суурга телефон, радио, телевизорну ажылдадып болурунуң аргазын тыварын дилеп тур бис деп, чон дилег кылган.

Бис оларның ындыг хомудалын, дилээн дыңнааш, «Бурган-на өршээзин, каттташкак кара баалыктар артында дээрже бедээн бедик даглар дужунда бо чараш суурнуң чурттакчыларының амыдыралынга багайла үүве болбазын, оларның дилээнге удуртур даргаларывыс ээ көрүп, эптиг аргазын тывар-ла боор» деп йөрээл салып олурдувус.

Оон аңгыда, ийи черге болган ол кежээлерге амыдыралдың чараш овур-хевирин тудуп чурттап турар үлегерлиг өг-бүлелерге Бүгү-россияның элээр чорук болгаш кадыкшыл ниитилелиниң хүндүлел бижиктерин тывыстывыс. Эки, чараш чүүлдү деткиир, муңчулуп, будалып чоруурларга угаадыглыг сөсту сөглээри— бистиң ниитилелдiң уставында, программазында кол чүүлдер-дир.

Чадаанага эрткен кежээниң ады безин өөредиглиг, ханы үткалыг — «Амыдырал, сеңээ ынак-тыр мен» деп адаан. Аңаа киржип, санал берген кижилер кадык-чаагай амыдырал дээш чүү кылза эки дээрзин чугаалап турдулар. Сула салдыныпкан чамдык кижилерни чоок кижилери, өске айтырыг. Ынчаар ажылдавас дээрге, байдал кандыгдыр, көрүп тур ышкажыл бис, кижилерге угаадыглыг сос, тайылбыр ажылы база херек боп турар-дыр, бис оларның-биле кады ажылдап-даа турар бис. Ынчаарга чонче чедимчелиг үнери, шынап-ла, амыр эвес. Суртаал ажылынга белен эвес болзунза, чон аразынче кирген хөрээ чок. Бир кол үүве — кады ажылдаар белүктүң чаңгыс сорулгалыг, демниг болуру.

Чадаанага, суурларга кадыкшыл неделязын эрттиргенинде бүгү-ле үүве эки болган деп болбас. Ажыл кижилерни чүгле арагадан эмнээри-биле кызыгаарлаттынмас болгай, чарлал-рекламаны эки чорудар. Чаагайжыдылга, кижизидилге ажылын комплекстиг чорудар, сагыш-сеткилче кирер. Оон башка, неделя эртип турарын чамдык улус эскербээн боор-дур. Кожуун, суур чагыргаларының даргаларынга ажыктыг болаун дээш, мону чугулага алдым.

Оон ыцай база бир айтырыг бар. Неделя эгелөөр бетинде кижилерни, акшаны оон соонда шилчидер-даа дээр болза, халас эмневес (чамдык эң-не аргажок байдалдардан аңгыда), «мен ижейн, а сен халас эмне» деп азырадыкчы хөөнден кижилерни үштур деп турумда-ла, «Чадаанага халас эмнээшкин болур» дээн

«Чоннуң кадыкшылы» клуб

«ЧУРТТАЛГА, СЕҢЭЭ ЫНАК-ТЫР МЕН»

айтырыглар-ла хөй. Оон аңгыда, бодун хүндүлеп билир чорукка, бот-чоргаарал, амыдыралга ынакшыл дээн чижектиг үүлдерни билиндирип, билдилиг угаар.

— Тайылбыр ажылын, кадык-чаагай амыдырал дээш профилактиктиг ол хемчеглерни, эмнээшкин чорудуп турарын чон кайы хире деткип турар боор-дур, Наталья Балчыр-ооловна?

— Мен сарыг шажын ниитилелинге Содунам башкыга баргаш, шажын ажылдакчылары аныяк башкыларбиле Чөөн-Хемчикке, Хүткедаа чордум. Ийме суурга «Кадыкшылым —алдын байлаам» деп темалыг кежээге Таши башкы-биле кириштивис. Оон аңгыда, Чадаана хоорайга ооң чурттакчылары, албан черлериниң, организацияларның төлээлери киришкен чоннуң кадыкшылынга хайгаарал-тежээлдениң үүс чыл оюнга тураскааткан кежээни хоорай чагыргазының болгаш кожуун чагыргазының ажылдакчыларының тургусканы сценарий-биле эрттиргенинге база кириштивис. Ол чорup тургаш, Бажын-Алаак школазының башкыларыбиле чонче, өг-бүлелерже үнерде кандыг-кандыг аргалар ажыглаза чогуурул деп айтырыгга угланыышкын-биле 138 инвалид уруглар-га тускай белекчигештерни, 25 уругга акша-төгерик-биле дузалашкан.

Өг-бүлелерге, уругларга социал дуза чедирери — оларны бүгү талазы-биле амыдыралга туруштуг, күш-ажылга ынак, бодунуң шаабиле бир-ле үүвени кылып билири, бодун боду азырап шыдаар кылдыр өөредип, деткимчени көргүзери — кол сорулга деп билип турар бис. Төптүн турар бажыңының иштин-даштын чаагайжыдып, дузалал ажыл-агыйын тургузарыбиле теплицаны тудуп. 3.3 га черге тараа, картофель тарыыр үрезинивис четчирибиле бар.

Социал камгалал яамызы төптүнин директорларының, специалистеринин өөреңилге-семинарларын удаадараа эрттирип турары өөрүнчүг, ынчалза-даа түс черге кээп, практиктиг дузадан көргүзүп, ылангыя төптөн ырак-узак бистин кожуунувуска кээрин күзээр ийик мен.

Анисья МОНГУШ.

Сүт-Хөл кожуунда өг-бүлеге, уругларга социал дуза чедирер төптүн директору.

«СҮМБЕР-УУЛА–96»

Чоокта чаа Сүт-Хөл кожууннуң Бора-Тайга сумузунуң дыштанылга төвүнге ындыг аттыг өөрей эрткен.

Ук өөрейни чүгле Барыын зонага чарлаан-даа болза, Эрзинден, Кызыл хоорайдан, Кур-Чер суурдан киржикчилер четкилеп келген. Ниитизи-биле 30 кижи киришкен.

Ону чарлакчылар аянныг, чараш сестер-биле ажыткаш, өөрейниң киржикчилерин база жюри кежигүннерин көрүкчүлерге таныштырган. Жюриниң даргазы Россия Федерациязының болгаш Тываның Композиторлар эвилелиниң кежигүнү, чонга нептерей берген «Дачгына», «Тыва оолта», «Сай-Суу», «Салгынчыгаш» болгаш өске-даа ырларның аялгазын бижээн композитор Сергей Бадыраа болган.

Бо өөрейге 1-ги чергенин лауреады деп атка Алдынай Хомушку (Кызыл), 2-гизинге Шончалай Бошка (Бора-Тайга), 3-күзүнге Оксана Ховалыг (Кара-Чыраа) төлептиг болганнар. 1-ги, 2-ги, 3-кү чергениң дипломантыларынга Сайзана Сарыглар (Кызылдың уран чүүл училищезинден), Артыш Сарыглар (Суг-Аксы), Мерген Баазан (Хорум-Даг) хамааржыр. Оон аңгыда, тускай шаңналдар-база бар. Көрүкчүлерниң сонуургалын Аржаана Монгуш (Ак-Даш), тиилелгеже чүткүл — Алдынай Ондар (Чадаана), ең эки хеп дээш Артыш Оржак (Бора-Тайга), Аржаана Куулар (Чадаана), Алдынай Хомушку (Чаа-Хөл) чаалап алганнар.

Бо байырлалды эрттиреринге суур чагыргазы, активи, көдээ культура одааның директору Ойнар-оол Оржак база режиссер Алексей Оржак олар боттарының үлүг-хуузун база киириштиргеннер.

Жюри кежигүннери өөрейни түүнеп тура, ону организастап эрттирген улуска арга-сүмезин кадып, четтиргенин илереткен.

Зинаида ДОНГАК.
Улусчу чогаадылга төвү.

ДИЛЕГЛЕРИН ДЫҢНААН

Апрель айда Тыва Республиканың Дээди Хуралының Даргазы база Федерация Чөвүлелиниң кежигүнү Каадыр-оол Алексеевич Бичелдей Өвүр кожууннуң ажыл-ишчилери-биле ужуражын чорааш келген.

Ол ук кожууннуң суур, ажыл-агыйларынга, школаларынга, эмчи пунктуларынга, уруглар ясли-садтарынга, культура-чырыдыышкын албан черлеринге болгаш өске-даа организацияларга кирип, ында байдалбиле танышып көрген.

Кожууннуң ажыл-ишчилери амыдыралдың бергедеп келген бо үезинде кызыгаар айтырыынга хамаарышкан негелделиг айтырыгларга доктаап, бөгүнде ол дугайын ында ажыл-ишчилериниң амыдырал - чуртталгазы-биле холбаан. Кожуун девискээринден моол талаже хөй санныг мал-маганны оорлап турары, кызыгаарда хыналда пунктуларынга чонну кызыгаар шериглериниң езу барымдаалап документ хыналдазынга саададып турары илерээн.

Чаңгыс кил вермишель дээш Саглыдан азы Чаа-Суурдан Хандагайты киреринге будуп хүн эртер. Хөй үе-шак ында кызыгаарда солдаттарның езу барымдаалаан хыналдазынга эртер. Анаа-ла эрттирзин деп шын эвес үүве чугаалавайн тур мен, а документилер хынаары кызыгааржыларның хүлээлгези деп үүвени кымдаа билир. Хамаатыларны уш-баш чокка үжээш туруп бээр чаңчыллар ам-даа уламчылавышаан азы оларның каайлы чериниң хүлээлгедөргүл-төрелдери хайгааралга ап, сагыш-сеткил талазыбиле деткип, багай хамчыктан адырары чугула деп түүнелге келдилер.

— Хөй кижи киржикчилиг кежээ тодаргай ындыг түүнелге келгени кончуг эки болган-дыр. Төрел бөлүк кижилер хайгааражын, дузалажын, деткижин, улуу бичезин чагып, «хой-хай» дижип чурттаары дег үүве кайдал. Тыва өгбелериниң төрел улус аразынга чаагай ол чаңчылы, ону эдерер болза, эки түүнелдерге чедирер ужурлуг дээрзинге ол кижилер илеген турар-дыр.

— Ындыг харын, чоок улузундан бир кижи салдынып, будалып, чазып чорда, канчаа көрүп олурар дээн сен, ынчангаш чоннуң ол түүнели кончуг шын.

— Тайылбыр, суртаал ажылы эргижирээн арга-хевирдир, ооң амгы үеде ажыы чүл дээр ийи-чаңгыс хөөннер бар болгай. Аңаа хамаарыштыр силериниң, тайылбыр ажылы чорудар бөлүктер удуртуп турар кижиниң туружу кандыг ирги?

— Тайылбыр ажылы ниитилелдiң кандыг-даа хөгжүлдезиниң үезинде эргежок чугула үүл-дүр. Ону канчаар чорудары, арга-хевири кандыг болуру, ооң шынары, дээштии харын — чарлал тарай берген боордур. Чон-биле ужуражылганы түүнеп турда, кожуун эмнелгезинден эмчилер чок болду. Кижилериниң сагыш-сеткилин, үнелиг санал-онаалын оларның-биле чугаалажып турган билип алыр болгай. Эмчилер ону хүлээп алыр боор деп сеткилден эки күзелим ол.

Бистиң ниитилел бодунуң уставын-езугаар эмнээшкиннерни база организастап турар. Арагадан эмнедир күзелдиг 29 кижи бөгүнде бисте бижиткен. Наркология-биле харылзаалыг бис, улусту олче чорудуп турар-даа бис. Үстүнде адааным кижилер Довженконуң аргазы-биле эмнедирин дилеп турар. Улустуң кадыкшыл байдалын, күзелин база барымдаалап турар улус-тур бис ийин. Ынчангаш дугуржулга езугаар маңаа удавас Пермьден азы Москвадан эмчилер кээр.

Чугаамны төндүрүп тура, Чөөн-Хемчик кожууннуң бо эгелээшкинин өске кожууннар база эдерер боор деп күзевишаан, «Чуртталга, сеңээ ынак-тыр мен» деп темалыг кежээлерни, чыыштарны эрттирер боор деп идеген артывыс.

Вера КУУЛАР чугаалашкан.

Социал айтырыг

МЫНЧААР-ЛА АЖЫЛДАП ТУРАР БИС

Бистиң Сүт-Хөл кожуунда өг-бүлеге, уругларга социал дуза чедирер төп тургустунгаш ажылдап эгелээ-ле, чаа-ла бир чыл чоокшулап олурар. Амгы берге рынок үезинде соцлал айтырыгларның чидиглениишкини чавызавайн турар.

Социал камгалал органнары кижилериниң рынокче киреринiң чиигелир, оларның арга-шинээн үнелеп, деткиир, берге байдалдарын өөренип көргеш, бар аргаларны ажыглап, бот боттарынга дузалажыр сорулгалыг ажылдап турар. Ылангыя төптен ырак-узак черлерде турар кожууннарда өг-бүлеге болгаш уруглларга социал дуза чедирер төптеринiң тургустунуп турары чонга, өг-бүлелерге, чаштарга канчаар-даа ажок ажыктыг.

Кожуунда тургустунган бо төпте шупту 18 кижи ажылдап турар. Бистин төпте 4 салбыр бар, информация, уругларның хүндүсү үеде турар болгаш эмчи дузазы чедирер, педагог-психологтуг, өөредилге-бүдүрүлге салбырлары. Кожуунның 7 сумузунуң дөртүнүң өреге бүрүзүнге кирип, социал байдалы-биле танышкаш, тускай картотеканы тургускан. Ол дээрге 1125 өрегеге кирип, оларның амыдырал-чуртталгазы-биле таныжып коргени ол. Оон түннелинде ажыл чок кижилер хөй болган. Өг-бүлелер хөй кезиинде уругларының пособиези-биле, а пенсионерлер пенсия акшазы-биле амыдырап олурар болду.

Социал дуза чедирер төпке хамаатылардан 65 өрегеге дуза чедирери-биле билдириишкиннер кирген, ындыг сорулгага ажыглаар акша-төгерик көрдүнмээни-биле дилеглиг кижи бурузунге дузалаар харык бисте чок. Ынчалза-даа хамаатыларның амыдырал-чуртталгазын бүгү талазы-биле өөрснип көргеш, эн-не бергедежип турарларга боттарывыстын киирип алган орулгаларызыстан материалдыг дузаны көргүзүп келдивис. Чижээ, 6 өг-бүлеге хөмүрдаш, 22 өөреникчиге идик-хеп-биле, 4 өг-бүлеге аъш-чем болгаш эмчи дузазын көргүстүвүс.

Төптүн ажылдакчылары кадыы кошкак, оон уламындан кичээл үзер, өөредилгези кошкак, школадан оспаксыраар уругларже кол кичээнгейни салып, ындыг уругларны специалистерге көргүзүп, тускай школалар, бажын-интернаттарга тургузар талазы-биле дузаны көргүзүп турар. Бо ажылдарны кылырынга эмчи Алдын-кыс Ооржаковна Ондар улуг ажылды кылып турар. Төпте ук салбырның башкылары, тускай эртемниглери боттарының онаашкан ажылларынга ээ-харысалгалыг болуп, үре-түннелдиг ажылдап турар. Чижээ, хүндүскү салбырда быжыглаттынган 15 уругну изиг аъш-чем-биле чемгерип, онаалга, кичээлин кылдырып, солун оюннарны, лекция, беседаларны чорудуп турар. Өөредилге-бүдүрүлге салбыры элээдин уругларны болгаш ажыл чок арткан кижилерге хептi быжарының, даараарының чажыттарынга өөредип, чагыг езугаар чонга бөрт, тон, идик хептi даарап берип, эрткен чылын он алды кижини өөреткен. Ол дааранып болгүмге өөренип турган уруглар февраль айда болуп эрткен «Шоу-мода-96» көрүлдеге киришкеш, боттарының быжын, даарап алган хептерин барраалгадып көргүскеш, чоннуң макталып алганнар. Олла бүгүнү башкы Долаана Сарыг-ооловна Монгуш удуртуп турар.

Психолог-педагогтуг база профилактика салбырының даныжында хөй уруглар-лыг 78, 25 долу эвес өг-бүлелер болгаш 29 инвалид уруглар база 30 берге кижизидилгелиг элээдилер бар. Дуржулгалыг башкылар олла уруглларга чаңгыстап турган психологтуг шинчилээшкинни чоруткан.

Кожууннуң сумуларында «Аныяк өг-бүле» клубтарын тургускан, оларның кол-ла сорулгазы — ажы-төлүүнүң кижизидилгези, амыдыралынга туруштуг, ажылижинге кызымак болуру.

Ыры-хөгжүмнүг бөлгүмде 7-ден 16 харга чедир дыка хөй уруглар хаара туттунуп, кожуун чергелиг көрүлделерге шаңналдыг черлерни бистиң өөреникчиларивис ап турар. Кожуун чагыргазының өг-бүле, ие-чаш айтырыгларын харылап турар киллис-биле демнежип тургаш, инвалид, өскүс уруглларга, хөй уруглардыг өг-бүлелериниң уруглларынга чаңгыс эвес удаа дузаны көргүзүвүс. 1995 чылдың июнь 1-де уруглар хүнүн таварыштыр леткикчилериниң дузазы-биле 29 инвалид болгаш 5-тен хөй уруглардыг өг-бүлелерге идик-хеп, акша-биле база декабрь 1-де инвалидтер хүнүнде ниитизиде 138 инвалид уруглар-га тускай белекчигештерни, 25 уругга акша-төгерик-биле дузалашкан.

Өг-бүлелерге, уруглларга социал дуза чедирери — оларны бүгү талазы-биле амыдыралга туруштуг, күш-ажылга ынак, бодунуң шаабиле бир-ле үүвени кылып билири, бодун боду азырап шыдаар кылдыр өөредип, деткимчени көргүзери — кол сорулга деп билип турар бис. Төптүн турар бажыңының иштин-даштын чаагайжыдып, дузалал ажыл-агыйын тургузарыбиле теплицаны тудуп. 3.3 га черге тараа, картофель тарыыр үрезинивис четчирибиле бар.

Социал камгалал яамызы төптүнин директорларының, специалистеринин өөреңилге-семинарларын удаадараа эрттирип турары өөрүнчүг, ынчалза-даа түс черге кээп, практиктиг дузадан көргүзүп, ылангыя төптөн ырак-узак бистин кожуунувуска кээрин күзээр ийик мен.

Анисья МОНГУШ.

Сүт-Хөл кожуунда өг-бүлеге, уругларга социал дуза чедирер төптүн директору.

АК-КӨК ЭКРАННАР

Сактыышкыннар

(Уланчызы. Эгези № 63 «Шында».)

3. ТЫВА ТЕЛЕЕНДЕНИЕ БАШТАЙГЫ БАЗЫМНАР

Хуваалда сөөлүнде улаштыр Төп Комитеттен путевка алгаш, курорттап чоруй барган мен. Кызылга чүгле августа 30-да чаныс келдим. Комитет даргазы мээн келгенимни дыннай тырып кааш, телефоннан келди.

— Кайнаар чидип чораанынар ол? Силерни шагда маңаан. Обком ажылга бадыларр дээш хүннүн айтырып тур — деп, Николай Дамбаевич дүрген ажылче үнерин кыйтыра-дыр. Эртенинде, сентябрь 1-де комитетке чедип келдим. Дарга кабинетинде радио талазы-биле оралакчы апарган Е. А. Ананьинби-ле база радионың кол редактору парторг Тенгак Хорин-соловна Таржаа суглар олур. Дораан-на ажыл-агыйжы чүгле эгелээн. Чаа студияның ажылы-биле таныштырааш, база ол-ла хүн мээн-биле дерге тургустунган симфониктиг оркестр дугайын чугаалааш, ол оркестрни база менээ даганын кагдылар.

— Бөгүнгө эгелеп симфониктиг оркестр ажылдап эгелээ. Чалаакан дирижер Леонид Карев чедип келген. Оркестрниң репертуарын, оон перспективтиг планын тургузуп көрүнер — деп, дарга тодаргай айтыышкын берди. Оркестрни база хулаакын алдым. Оон дораанна дарга мени телестудияже алгаш чоруптуу. Студияның ажылдакчыларын чыгаш, таныштырып кагды.

Мээн келирим мурнунда телестудияның ажылын Сандро Даваевич Маады удуртуп, чаа студияның ажылын углап-баштап, ажылдакчыларны четчелеп алган. студия шаа-биле шору ажылдап эгелей берген болду. Сандро Даваевич бүгү-ле кара ажылды — студия бажыңының тудуундан эгелээш, холубиле кылып, аная тургузар чепсек-техниканы ырак черлерден сеертүп эккеп, орта ажылдаар специалистерни Бийскиден, Абакандан боду баргаш чалап эккеп алган, олардан баштайгы Тыва телевидение ажылдакчылары өөренип, дамчыдылгаларны чорудуп эгелей берген чораан.

Эртен комитетке чугаалажып турувуста, чаа-ла ажылдап эгелээн студияда ийи чөрүлдээлешкек фракциялар тургустунуп эгелээн. Олардың ооду колдуунда бирээзи бирээзинден артык бис дижип, бар-чок эрге-дужаад былаажып турар хире чордулар. Силер ам өөренип алган специалист кижи ол фракцияларны эдип, ажылды шынгыы негевес болзунараа хоржок дип, даргалар чагып турган. Ол кандыг аайлыг фракциялар боор деп кайгап турган мен. Ол дээрге Бийскиден болгаш Абакандан келген бөлүктер аразында чөрүлдээлежип турган чүве-дир.

Бийскиден режиссер Г. Гаркавая, диктор С. Кондинкин, кинооператор Ю. Косарьков, телеоператор В. Клинтухов, Абакандан Н. Сидлер, С. Конушкин, Сердюков, Агарков суглар ажылдап турган. Олар, шынап-ла, чаа студияга чугула салдар-хамаарылга дээш маргыжып, оон кадында бистин чаа-ла эгелеп чоруур ажылдакчыларывысты боттарының талаларынче чая тыртып алырын ораалдажып турар болганнар. Ынчалза-даа чоорту чаңгыс аай негелдени тургузуптарымга, ол маргылдаалар чавырлып. а чамдык мээн негелделерим-биле чөпшээрешпээннер келген черлеринче дедир чоруп турза-турза, сөөлүрөдир чүгле диктор С. Кондинкин, кинооператор Ю. Косарьков олар артып калган. Олар кэйызы-даа боттарының ажылынга бердинген кижилер. тыва телевидениениң сайыралынга боттарының улуг-хүүзүн эвээш эвести киирип, боттарының мергежилдеринге аныяктарны өөредип-даа кагдылар.

Ол үеде бодувустун иштивистен үнген кадрларывыс телевидение ажылын шору шингээлип апкан. Режиссерлар К. Сагды, С. Байыр, П. Чимит, редакторлар О. Сувакпит, М. Якушева, П. Гриценко, Э. Ооржак, телеоператорлар А. Өргеней, И. Расскаазов, диктор Н. Сотпа оларның кызымак ажылынын ачызында телевидение шуудап эгелей берген. Оларбиле кады чаа доозуп келген аныяк специалистер: журналист Ондар Дакан-оол, кинооператор Монгуш Карма, инженерлер Саян Кан-оол, Ондар Шактар-оол, Куулар Маадыр чаа тургустунган телевидениениң ажылынга улуг күзел болгаш сонуургал-биле ажылдап кирипкеннер.

Ынчан школаны чаа-ла доосканнар: Л. Буянова, С. Сат, К. Арагачы база Р. Ашак-оол — режиссернуң дүзалакчылары, Б. Люндуп, Н. Ензак — үн режиссерлары, Шамиль Седен-оол баштай ажылчыннап, оон соонда кинооператорнуң ассистентизи болуп, баштайгы күш-ажылчы базымнарын телевидениеге эгелээннер. Даразында чылын Л. Тыртык-Кара телережиссернун, А. Монгуш телеоператорнун мергежилин шингээдип эгелей бергеннер.

Баштай студияга шупту 21 кижи (чоларчы болгаш аштакчы кадай) ажылдап, хүнде 1 шак дамчыдылганы чорудуп турган бис. Ынчан кол редактор, кол режиссер деп албан-дужаалдар чок. Оон ужундан шупту-ла дамчыдылгаларны бодум редакторлап, ынчан эфирже дорт үнүп турган дамчыдылганы эгезинден төнчүзүнге чедир көрүп, летучкаларга оларның чедер-четпезин сайгарып, чамдык чогаадыкчы ажылдакчылар-биле хуулда ажылдап, өөренип алган билиимни ажыглап, тележурналистика талазы-биле кичээлдерни эрттирип турган мен.

Боду база чаа-ла эгелеп чоруур аныяк удуртукчуга арай бергези кончуг боорга, кол редактор штатта көрдүнмээн-даа болза, ынчан театрга кол режиссерлап турган В. В. Журавлевту, оон мурнунда радиога кады ажылдап турган, билир болгаш. кол редактор кылдыр эдеп апкан мен. Ол оон соонда кол режиссерлап, телевидение талазы-биле оралакчылап, пенсия үнгүже орта ажылдап келген. Оон соонда ажылым шору чиигей берген. Дамчыдылга шагы база немешкен. 10 минута иштинде орус, тыва дылдарга сөөлгү медээлерден ангыда, кодээ ажыл-агый, улетпур, тудуг темаларынга база чечен чогаал, хөгжүмшүн болгаш аныяктарга, уругларга дамчыдылгалар шагы өскен. Профессионал болгаш бот-тывынгыр артистериң концерттерин, шиилерден үзүндүлөрни, уран чүүлдүн кижилериниң дугайында тускай дамчыдылгаларны режиссерлар К. Сагды, С. Байыр бедик деңнелге чорудуп турганнар.

Тывага эн баштайгы профессионал оркестр болуп телерадионуң симфониктиг оркестри тыва музыка уран чүүлүн сайзырадырынга улуг идигни берген. Композиторлар Алексей Чыргал-оол, Ростислав Кенденбиль, Саая Бюрбе, Альберт Тановтун симфониктиг чогаалдарын оркестр чүгле телевидениеге эвес, хоорайның концерт залдарынга, кодээ клубтарга үнүүшкүннүг концерттер үезинде чон ортузунга суртаалдап турган. Кол дирижер Леонид Карев база ынчан Новосибирск консерваториязынга өөренип турган, практикалап келген Виктор Тока (ол сөөлүнде симфониктиг оркестрнин кол дирижери апарган) янзы-бүрү черлерден чыглып келген артистерни удуртуп, оркестрнин ажылын башкарып турганнар.

Ол үеде Төп телевидениеге кидин-не нептерен турган «Ак-көк отчугаштар» деп дамчыдылгаларны бис база шенеп эгелей берген бис. Баштайгы «Ак-көк отчугашты» Олег Сувакпит, Мария Якушева, Нелли Силлер, Клара Сагды белеткээннер. Ол дамчыдылгага сураглыг хойжу О. Лопсанчап, чурукчу В. Демин, мурнакчы даараныкчы О. Монгуш, тудугжу С. Сандан, геолог Н. Корж, сураглыг артистер Кара-Кыс болгаш Максим Мунзуктар, композитор Ростислав Кенденбиль болгаш ажыл-иштин өске-даа мурнакчы кижилер киришкен. Дамчыдылганы Сергей Кондинкин, Нина Сотпа, Олег Сувакпит ийи дылга башкарып чорудуп турганнар. Дадаазында «Ак-көк отчугаштарны» Чаа чылда база март 8-те белеткээн бис.

Ажылывыс шору шуудап, редакторлар, режиссерлар, теле-кинооператорлар хелчок кызып ажылдап турганнар. Чазын, апрель сөөлүрөдир телекөрүкчүлер-биле бир-ле дугаар конференция эрттирген бис. Хооркомнун хуралдаар залын доллур көрүкчүлер олургулапкан. Конференция болурун баш удур телевидениеге чарлап каан турган. Ынчан телевизорлардан хүннүн-не көөрү дикторларны — Сергей Кондинкин биле Нина Сотпаны көрүкчүлер хелчок сонуургап турар чүве. Ол ышкаш телеэкраннарда көзүлбейн, ында үнүп турар бүгү дамчыдылгаларны белеткеп үндүрүп турар ажылдакчыларывысты база телекөрүкчүлерге таныштырдым. Баштай комитет даргазы мени көрүкчүлерге таныштырарга. «Оо, студия директору бичии уруг ышкажыл» дижип-даа турган кижилер бар болган. (Ынчан кайын бичии уруг турган ийик мен аан, үжен хар ашкан, ийи дээди эртемниг шору кижи турган мен ийин.) Конференцияга «Кызылдың телестудиязы бөгүн болгаш даарта» деп илеткелди кылган мен. Айтырыылар-даа хөй болган. Мактаар кижилер мактап, шүгүмчүлээр кижилер шүгүмчүлеп, конференция изиг-ле эрткен. Ынчан дамчыдылгалар аразында 1 минута хире паузалар ыяап бээр турган чүве. Ол паузаларга көрүкчүлер дыка таарышпас. «Хей черге чүге чурук салып алгаш, музыка ойнадыр силер, оон орнунга кижилерден көрүүнүн турзунарза» деп, бир хөрээжен көрүүчү шүгүлдап саналдаан. Бир аныяк улгады берген орус ашак мени кончуду-даа. «Чүге хүннүн-не солун кинолардан салып турбас силер? Силернин ол дамчыдылганарыңар хөрээ чүл? Чүге дүүн «Иван Грозныйны» салдынар? Ол эрги кинону бок тогер онгарже октавыт!» деп коскенмишаан, ол хүннерде кинотеатрларга үнүп турган чаа кинону ол хүн дораан сал деп негеди. Ол олдунче бар чыда, «Мындыг бичии уругларга телевидение директорлардың каар, даргалар чүну көрүп турар чүвел» деп хыйланып бар чыткаңын ам-даа утпас мен ийин.

Дидими-биле эгелеп алганывыс «Ак-көк отчугаштарывысты» көрүкчүлер аажок сонуургап-даа турган болза, чамдык даргаларга таарышпаанындан эвес шуугаазыннар үнүп, ындыг дамчыдылгалар болурга-ла, обкомнунда, комитеттиң-даа даргаларынга үргүлчү чемелдир, партбюродан безин шынгыы сагындырыглар алыр апарган мен.

Бир дугаар кылган «Ак-көк отчугажывыска» эвээш сураглыг кижилер аразынга чурукчу В. Ф. Демичин база киришкен. Ол даа эвээш-не чемелеткен мен. Ол сураглыг чурукчу партиядан үндүртүпкенин билбес турган мен. «Партиядан үндүрткен, моральдыг мөзү-шынары таарышпас кижилерге телевидениеже орук ажыдып берип турар» дээш менээ шыңгыы сагындырыг берип кагдылар. Чаа чылда кылганывыс «Ак-көк отчугаш» дээш оон-даа шыңгыы донгулда алдым. Төп телевидениеге практика үезинде көрүп алганым дамчыдылганы дөзээлеп, аныяктарга хөглүг ыры, танцылыг дамчыдылганы белеткээрин редакторларга, режиссерларга сумелээн мен. Редакторлар О. Сувакпит, М. Якушева, режиссерлар Г. Гаркавая, С. Баир сценарийни белеткээш, менээ эккелгеннер. Оон чедер-четпезин чугаалажып, чамдык эдиглерни дораан кылып апкан бис. Аныяктарга дамчыдылга хөглүг ыры, танцы-биле эгелээр. Башкарыкчылар дамчыдылганың киржикчилериниң интервью ап, оларны көрүкчүлерге таныштырып чорудуп турганнар. Комсомол обкомунуң секретары Тинмей Дозур-оол база аныяктар аразында танцылап чорудуп турда, башкарыкчы Мария Якушева аңаа чеде бергеш, сценарий езугаар айтыышын салгаш микрофонну тутсуп-кан. Секретарь Чаа чыл таварыштыр аныяктарга байыр чедирип, төнүп турар чылда кандыг-кандыг чедиишкиннер чедип алдынганын, ам кандыг сорулгалар салдынганын кысказы-биле чугаалады. Ынчан дамчыдылга эфирже дорт үнүп турар болганда. репетиция дыка шыңгыы, трактовая, генеральная дээш турептар чүве болгай. Сөөлгү репетициявысты обкомдан С. С. Сонам даргa көргеш, эки деп үнелел берген. А комитет даргазы репетиция көөр дээш озалдап калган. Ол чедип келгеш катап репетициялаңар дээрге, улус тарай берген. Даргага чүгле сценарийни көргүстүвүс. Сценарий даргага таарышпаан. «Идейлиг утказы кызыы, хөй-ле ыры, музыка. Шыңгыы эвес-тир. Ол обком секретары кижи чүге аныяктар аразында танцылап чоруп турар чүвел? Дамчыдылганарны чок болза Тинмейни столга олуртуп алгаш, оон чугаазы-биле эгеленер» дидир. Ам орайтаан дээрзин угаадырывыска, «Мээн чугаалааным-биле кылынар!» дээш хап чана берди. Режиссерлар аймаарай берген. Оларны оожургадып, сценарий езугаар эрттирер силер деп кагдым.

Дамчыдылга чогуур шаңында эгелээш, сценарий езугаар чоруп турда, телефон дагжап келди. Даргам шыңгыы үн-биле «Чүге мээн айтыышкыным күүсеттединер. Дамчыдылганы доп-дораан соксадынар!» дээш трубказын октапты. Оон үр болбаанда дежурный режиссер Сергей Баир девидеп долгап келди. «Улуг даргa дамчыдылганы соксадыңар дилир, канчаар бис?» деп бо-ла. «Уламчыланар!» деп кагдым. Ол-ла дораан Сергей: «Ураа! Екатерина Туктугсоловна уламчыланар дидир!» деп, ынаар өөрүшкүлүг алгыра-дыр.

«Ак-көк отчугаш» төнчүзүнге чедир сценарий езугаар кончуг эки.эрти. Репетиция үезинде девидеп турган кижилер безин дыка эки болдулар. Студияже долгаш, режиссерларга байыр чедирип, өөрүп четтиргеним илереттим. Ынчан, шынаа-ла, өөрээним аажок. Ол хире улуг, хөй кижи киржикчилиг дамчыдылга бичии-даа будулгаашын чокка ажык эфирге эки эртерге өөрүвес арга чок. Ынчалза-даа даартазында чемелелдер бажым кырынче саарлып-ла турду. «Айтыышкын күүсетпес, улуургак, мен билир мен дээр» дээш диртпээнимне чок ийин. Ийе харын, билир чүвезин кижи билир мен-не дээр ыйнаан.

Ынчалдыр-ла даргалар-биле маргыжып, тоор-херексээр чүвези чок, билиргек дирти-дирти, шыдаар шаам-биле ажылдап турумда, даргаларым «чогуур түңнел» үндүре берген. Орта чамдык соңгаартан чаладып келген ажылдакчыларның хомудалдары база немешкен. Олар мурнунда өске студияга кылып турган дамчыдылгаларын бистин экраннарывыска катаптап, республика амыдыралындан хоорук дамчыдылгалар кылып туруп берген. Оларның оозун хоруп каан мен. «Бисте шак ындыг дайынның маадылары-даа, мурнакчы ажыл-ишчи кижилер-даа, уран чүүлдүн алдарлыг кижилери-даа бар. Олар дугайында дамчыдылгалардан кылып көрүнер» деп негеп турган мен. Олар чөпшээрежир хөнну чок. «Бис силерге чүгле телевидение ажылдакчыларын эвес, канчаар чурттаарын өөредип тур бис» дижирлер суг турган. Олар-биле элээн шыңгыы чугааны кылган мен. Оон соонда олардан обкомче хомудалдар-даа кирген. «Мурнунда турган директор бистиң будувуска сөгүрүүр турган, а бо директор бисти үндүр сывырар чыгыы тур» деп хомудан турганнар. Оон соонда мени радиога оралакчыладып, а аңаа турган В. А. Ананьинни телевидениеге эккеп, бисти солуштуруп каан. Өөренип алган мергежилим аайы-биле телевидениеге аная редакторлап артып калыйн деп дилээримге чөпшээрешпедилер.

— Дуржулгалыг улуг кижи Василий Андреевич ол маргыжып турар улусту чаа тудупкай аан. Радио ажылын билбес эвес сен, сеңээ харын чиик болур — деп, Николай Дамбаевич чөптеди. Чөпшээрежир ужурга таварышкан мен. Ынчап алган-биле кызып өөренип алган мергежилимни чедир ажыглавайн барганымга хомудаар мен ийин. Телевидение талазыбиле чогаадыкчы планнарым күүсеттинмейн барган чүве. Ынчалза-даа тыва телевидениенин бут кырынга турарынга бичии-даа болза улуум киирип, профессионал базымны кылып, чогаадыкчы орукту изеп каанымга чоргаарланып чоруур мен.

Екатерина ТАНОВА.
Баштайгы профессионал тележурналист, чогаалчы.

ЧААГАЙЖЫДЫЛГАНЫ ЧУГААЛАШКАН

Тыва Республиканың Президентизи Ш. Д. Ооржак чаагайжыдылга болгаш кышка белеткелдер талазы-биле айтырыгны чугаалашкан хуралды май 6-да эрттирген. Ол хуралдың ажылынга ТР-нин Чазак Баштынынын оралакчызы, тудуг, архитектура, чуртталга-коммунал ажыл-агый сайыды В. А. Монгуш, Кызыл хоорай чагыргазының даргазының бирги оралакчызы О. С. Седен болгаш хоорайның чаагайжыдылга комбинадының директору Н. К. Германов олар киришкен.

Чаагайжыдылга комбинадының директорунуң аңаа илеткээнин езугаар алырга, хоорайның кудумчуларынга хадының, хадының, теректерниң 350 өзүмнерин тарып олурткан, ол ышкаш Арат шөлүнде фонтанны ажылдадырынга белеткелдер чогуур үезинде кылдынган. Ынчалза-жок байырладар үезинде хоорайның кудумчуларынга, шөлдеринге тукчугаштарны азып, каастап каарга, оларны оорлаар чоруктарның барын болгаш өске-даа ажылдарны кылып чорударынга будурулгелерниң берге байдалда туруп турарын чугаалаан.

Тыва Республиканың Президентизи Ш. Д. Ооржак чаагайжыдылга болгаш кышка белеткелдер талазы-биле ажылдарны чорударынга үстүнде ады үнген ямының, Кызыл хоорай чагыргазының хоорайның чаагайжыдылга комбинадының талазындан хөй ажылдарны чедир кылып шыдавайн турарын шүгүмчүлээн. Ылаңгыя хоорайның чаагайжыдылга комбинадын ол монополисчи будурулге кылдыр адавышаан. Оон хоорайның кудумчуларында чадаг кижилер кылаштажып эртер черлеринге чарыгдаары-биле 1,7 миллиард рубльди Чазактан дилеп алганын, а хоорайга ниитизи-биле чаагайжыдылга ажылдарын чорударынга 17 миллиард рубль херек дээрзин негеп турарын шүгүмчүлеп чугаалаан. «Чаагайжыдылга комбинадынга эвес, а хоочунарывыска ол акша-төгерикти берип каан болзувусса, олар хоорайывысты арыглап, чаагайжыдыптар турганнар ийик» — деп, Президент чугаалаан. Чаагайжыдылга ажылдарын чорудар талазыбиле Швециянын эки дуржулгазын Ш. Д. Ооржак чугаалаан болгаш хоорайларны чүдедип турар кижилерге хөй акша түннүг торгаал онаап турарын демдеглээн.

Хоорайның коммунал ажыл-агыйын чорудуп турарында эки арга-дуржулгаларны өөренип көрүп алзын дээш Кызыл хоорай чагыргазының даргазы З. Н. Сатты ийи удаа делегация баштадып Берлин хоорайже командировкаладып чоруктан бис дээрзин Президент сагындырып чугаалаан. Ол хирезинде-ле бистин найысылалывыстын кудумчуларында хир-бок эрги хевээр туруп турарын ол чугаалаан.

Сайыт В. А. Монгушка Мугур, Амыдырал хандырылга бажыңы автобус доктаамнарының, Паротурбинная кудумчузунуң девискээрлеринге, ол ышкаш Кызыл хоорайже кирер оруктарның девискээрлерин чурумчударын, чуртталга-коммунал ажыл-агыйының бүдүрүлгелериниң хоорайның чаагайжыдылга комбинадынга альтернативтиг 4 бүдүрүлгени киирерин саналдаан.

Фото САМБУ.

Допчузу-биле

САЛДА МЫНДЫГ

БАЙ-ХААК. (Телефон-биле). Эрткен чылдың бо үезинге деңнээрге, Таңды кожуунда сүт саалдазы ниитизи-биле 2 тоннага кызырылган. Эрткен чылын ниитизи-биле бо үеге чедир 7382 кг сүттү сагган болза, бо чылын 3287 килограммны сагган.

Хадылыгда Дуржулга ажыл-агыйында 482 инектен бо хүннерде 2500-2600 кг сүттү, а «Революцияның чалбыыжы» совхоз 340 инектен 1400-1500 кг сүттү саап ап, хереглекчилерже чорудуп турар. «Межегей» арат ассоциациязында 96 инектиң бирээзинден-не хүнде 2 кг сүт саап ап, эң кудуку көргүзүглүг болуп турар. Ону барымдаалааш, ук ферма ам Хадында чайлаанче көшкен.

Николай ЧҮЛДҮМ.
Кожуунда кодээ ажыл-агый эргелелиниң кол зоотехниги.

«ЧЕЧЕННИҢ СЕТКИЛИ»

Сөөлгү үеде тыва аажычаңчылдарны, езулалдарны чон ортузунга суртаалдап, аныяк-өскенни бодунуң чонунуң чаагай чаңчылдарын билир кылдыр өөредип, чаңчыктырып турарывыстан аас чогаалдарын алгаш ырлаан мөөрейлерге улус чоннуң киржилгези улгаткан. Моон бир чижээнге Барыын-Хемчик кожуунуң культура килдизинин чылдың эрттирип турары «Чеченнин сеткили» конкурс-мөөрей хамааржыр.

Майның 16-17 хүннеринде Кызыл-Мажалыктың Культура бажыңынга тыва улустуң аас чогаалынга он ажыг хевирлерге мөөрей болур. Аңаа тывызыктарга, тоолдарга, алгыштарга, чечен баштак чугааларга болгаш өске-даа йөрээлдерге республика чергелиг маргылдаа болуп эртер.

Бистиң корр.

ЧАРЛААЛДАР

ДООЗУКЧУЛАРНЫ ЧАЛАП ТУР БИС

Бай-Тайга кожуунуң Тээли суурда № 1 ортумак школа тургустунганындан бээр 60 чыл болган оюн демдеглээр. Республиканың аңгы-аңгы булуңнарында ажылдап, чурттап чоруур янзы-бүрү мергежилдиг доозукчуларын, школага ажылдап чораан башкыларны бо чылдың май 24-25 хүннеринде Тээли суурга болуп эртер ачы-дуза марафонунче чалап тур бис.

Доозукчулар! Эртем-билиг чедип алган төрээн школаларже ээ көрүп, үе чеже-даа берге болза, деткимче дузаны көргүзери-биле чедип келириңерни маңап тур бис!

Оргкомитет.

САКТЫЫШКЫННЫҢ СӨСТЕРИ

Бистиң ынак ачавыс Шагжы Арагачыевич Саая чырык черге чурттап чораан болза, май 14-те мугур 50 харлаар турган. Ачавыс аар аарааш, чок болганындан бээр 2 чыл эрти. Оон 5 кызы, 1 оглу хайыралдыг ачавыстың чазык, шырайын, хөглүг-баштак чаңын уттуп шыдавас бис. Ол биче сеткиллиг, үнген-кирген чону-биле чугаа-соотту чораан кижи. Ынчангаш ачавыс чеже-даа бистин аравыста чок болза, оон чырыткылыг тураскаалынга дараазында одуругларны бараалгаттывыс:

Аарааштын үр-даа болбайн, ачавыс сээ
Аъдың бажы хоя берип, ырай бержик...
Ажы-төлүн овурунну сеткилинде
Амыгаа дээр сагынмышаан.
Күжүр ачай, дириг чораан назынында
Хилинчек чок, чазык чаңын дөзеп, салгаан
Ажы-төлүн аас-кежик, чурттадгазы
Ачавыс сээ тураскаал боор артып калзын.

Өөнүң ээзи, уруглары, күдээлери, оглу.

Тыва Республиканың Культура, кино болгаш туризм яамызы тус яамының сайыдының оралакчызы К. К. Саянга болгаш оон өг-бүлезинге уруу

Майя Кан-соловна САЯННЫҢ

мөчээни-биле холбаштыр ханы кажыыдалды илергейлеп тур.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

«Шын» солун неделя дургузунда телекөрүкчүлерге (Май 17-ден 19-ка чедир)

Пятница

МАЙ 17
РНТ. БИРГИ канал

6.00 ТЕЛЕӘРТЕН.
8.40, 21.40 Сонгулдалар-96.
8.50 Хоойлу үндүрүкчүзү.
9.00, 12.00 МЕДӘӘЛЕР.
9.15 «Тропиканканың чажыды».
10.10 Иелээ.
10.50 Ойна, гармонь.
11.25 Амдыызында дөгерези бажында барда.
12.10 «ДЕЛЕГЕЙ».
12.50 «Сагышка Эльбрус кырынга дег эртенги чем». Уран-чечен фильм.
14.10 «Джузеппе Верди».
15.00 МЕДӘӘЛЕР.
15.15 Парлалганын үнү.
15.20 «Хуулгаазын төөгүлер».
15.45 Фильм-тоол.
16.45 Мультфильмнер.
17.05 «Элен болгаш оон өөрү».
17.30 Спорт чели хонукта.
18.00 МЕДӘӘЛЕР.
18.20 «Тропиканканың чажыды».
19.15 Кижи болгаш хоойлу.
19.45 Хуулгаазыннар шөлү.
20.45 Тамчыктыг удуңар, чаштар.
21.00 УЕ.
21.50 «Ай чырыы» деп детективтиг агентилел».
22.55 Көрүш.
23.40 «Ада-иелер». Комедия.
02.05 Цирк аңнар.
02.50 — 03.55 «Аныяк Россия». 4-кү сериязы.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
«РОССИЯ» канал

7.15 «Дон Кихот».
7.45 Сонгулдалар-96.
8.00, 12.00, 15.00 МЕДӘӘЛЕР.
8.15 «Бөгүн...»
8.25 Ажыл-ишчи Россия.
8.45 Сонгулдалар-96.
9.00 Бөдүүнүнден бедүүн.
9.30 Бистиң садывыс.
10.00 «Санта-Барбара». Т/с.
10.50 «Ле Монти».
11.05 «Колизей».
12.20 «Инженер Гаринниң буураашкынга таварышканы». Уран-чечен фильм. 3-кү сериязы.
13.20 «Буде берген». Т/с.
13.55 Ажыл-ишчи Россия.
14.25 Ретро-шлягер.
15.20 Дириг амытаннар аймаа.
16.15 «Хуулгаазын чемодан».
16.30 Чүнүң талазыл?
16.45 Уругларга медээлер.
17.05 Россия арын-шырайда.
17.15 «Зорро». Уран-чечен фильм.

«ТЫВА» канал

18.15 Час келди-ле! Концерт.
18.40 Экер-эрес эрлер.
19.00 МЕДӘӘЛЕР.
19.10 Часкы хүн — чылды чемгерер.
19.25 АЗИЯ ТӨВУ.
19.45 Коллаж.

«РОССИЯ» канал

20.00 МЕДӘӘЛЕР.
20.40 «Санта-Барбара». Т/с.
21.30 Сонгулдалар-96.
21.50 «Дүнеки портье». Уран-чечен фильм.
00.00 МЕДӘӘЛЕР.
00.20—00.50 Шляпанар ужулбанар.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
«РОССИЯ» канал

17.35 Шилип ал, оон башка уттуруптар сен.
17.45 Квадратта куруг.
19.25—20.00 Маски-шоу.

Суббота

МАЙ 18
РНТ. БИРГИ канал

8.30 «Силер дүжевээн-даа силер». Уран-чечен фильм.
10.00, 15.00 МЕДӘӘЛЕР.
10.10 Лама өөзү. Митрополит Кирилл.
10.30 Өзеве.
11.00 Эртенги почта.
11.35 Смак.
11.55 Эрмитаж.
12.20 «Чаасканн чоруур кижи». Уран-чечен фильм.
13.50 Автомобиль болгаш мен.
14.40 Театр + ТВ.
16.15 «Э. Рязанов. Парижтин чажыттары». Франциянын аныяк кинематографистери.
15.15 Мультфильм.
15.25 Европаже көрүш.
15.55 Бомонд.
16.45 Дириг амытаннар аймаа.
17.30 «Миров, Новицкий болгаш өскелер-даа».
17.50 МЕДӘӘЛЕР.
18.10 Брэйн ринг.
19.00 «Ажыл-албан черинге ынакшыл», 2-ги сериязы.
20.45 Тамчыктыг удуңар, чаштар.
21.00 УЕ.
21.45 «Ажыл-албан черинге ынакшыл». 2-ги сериязы.
23.05 Хүннер.
23.45 Бут бембүү. Россияның чемпионады. «Ротор» (Волгоград) — «Алания» (Владикавказ).
01.40 Баштактар. М. Задорнов.
02.45—03.50 «Аныяк Россия». 5-ки сериязы.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
«РОССИЯ» канал

8.00, 14.00, 20.00 МЕДӘӘЛЕР.
8.15 «Бөгүн...»
8.25 Шуптузун бичелеп.
9.15 «Вовкулакия, азы доктор Никодимнин тывызыы».
9.30 Алдын дүлгүүржүгеш.
9.45 Пролленка.
10.00 «Эрткен болгаш келир үениң араазында». Делегейнин музейлер хүнүнге.
10.30 Чаштарнын чугаалары.
11.00 Он бир шакта МЕДӘӘЛЕР.
11.15 Мультфильмнер.
11.30 Чемпионнарга эртенги чем.
12.00 «Инвайт» аян-чорук.
12.15 «Георгий Владимиров болгаш оон генералдары».
12.55 Вертикаль.
13.30 Е. Евтушенконун программазы.
14.20 Де факто.
14.45 «Эт-хөренгилиг хөрээжен». Т/ф. 3-кү сериязы.
15.35 Пилигрим.
16.15 «Дириг амытаннарны чажыттары» деп болүктен көргүзүглер.
17.10 «Интервенция». Уран-чечен фильм.
19.00 Чем үезинде хөгжүм.
19.10 Клара Новикова.
20.25 Олег Табаков-биле кежээ.
21.55 Шуут чажыт.
22.50 «Эриктер». Уран-чечен фильм. (АКШ).
00.55 Бут бембүү. Делегей лигазы дээш. Россия — Япония.
01.55—02.47 «А» программа.

Воскресенье

МАЙ 19
РНТ. БИРГИ канал

8.30 «Спортлото» тиражы.
8.40 «Ногаан фургон». Уран-чечен фильм.
10.00, 15.00 МЕДӘӘЛЕР.
10.15 Орук демдеглелдери эвес чүүлдер.
10.30 Амдыызында дегерези бажында барда.
11.05 Эртенги сылдыс.
11.55 Россияга бараан болуп тур мен.
12.25 Ойна, гармонь.
12.55 Орус сеткил.
13.20 «Пи» демдек-биле.
13.50 Каткы-хөг панорамазы.
14.25 «Үптекчилер шыгжамырының чажыттары». Сериалдың баштайгы көргүзүү.
15.20 «Трубадур». Дж. Верди.
16.10 Бир-ле катап.
16.20 Аян-чорукчулар клуву.
17.15 Мультфейерверк.
18.00 МЕДӘӘЛЕР.
18.20 Аас-кежиктиг таварылга.
19.10 Л. Утесов.
19.30 КВН-ассорти.
19.59 «19.59».
20.55 «Адалар». Уран-чечен фильм.
22.45 Бут бембүүнүн дугайында допчулал.
23.20 «Ваня даай». Режиссер Петер Штайн. Делегей театрының Чехов фестивалы.
00.15 Баштайгы көрүштен ынакшыл.
01.00 МТУ-нун хөгжүмнүг программазы.
01.30—02.40 «Аныяк Россия». 6-кы сериязы.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
«РОССИЯ» канал

8.00 «Бөгүн...»
8.10 Шуптузун бичелеп.
9.00 Сөглээн сөс...
9.15 «Иностранец» солун.
9.30 Мазай ирейниң аалчылар бажыны.
9.45 Баштайгы дубль.
10.00 Дириг амытаннар аймаа.
10.30 Бараалгап тур мен.
11.00 Он бир шакта МЕДӘӘЛЕР.
11.15 Парламент неделязы.
12.00 Оннун чарыжы.
12.55 Кабинет 21.
13.30 Ном делгиири.
14.00, 00.00 МЕДӘӘЛЕР.
14.15 «Эт-хөренгилиг хөрээжен». Т/ф. 4-кү сериязы.
15.05 Орустап караоке дээр.
15.25 «Гладиаторлар».
16.20 Кызыгаар чок бут бембүү.
16.55 Төөгүнүн арыннары.
17.55 «Тенекпей», «Аладдин». Уругларга сериал.
18.50 Кымга бүзүрээрил?
19.35 Репортер.
20.00 Үзел.
20.55 «Дерибассовскиге аяс агаар болур, азы Брайтон-Бичиге база катап чаашкын чаар». Уран-чечен фильм.
22.35 Ксюшаның бажыныңга.
23.05 «Колизей».

Кызыл хоорай. Красноармейская, 100. индекс 667000.
Агар саны: КБ «Тыва кредит», № 363906, корр. сч. 700161629, МФО 49304729. ИНН — 1701008465.

Тургузукчулары: ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫН ДАЖДЫ ХУРАЛЫ ЧАЗАА БОЛГАШ СОЛУННУН КОЛЛЕКТИВИ.

Кол редактор Ч. Ф. ЧАДАМБА

РЕДАКЦИЯНЫН КОЛЛЕГИЯЗЫ: Н. С. Базыр (кол редакторнун оралакчызы), А. Б. Монгуш, А. О. Оксур (харыысалгалыг секретары), М. М. Саая (кол редакторнун оралакчызы), Н. С. Эргеп

РЕДАКЦИЯНЫН ТЕЛЕФОННАРЫ:
Кол редактор — 3-43-34; келген кижилер хүлээп алыр чер— 3-34-26 кол редакторнун оралакчылары—3-34-17; 6-33-91; харыысалгалыг секретарь — 3-34-92, оралакчылары — 3-45-93.

КИЛДИСТЕР: ниитилел амыдыралы—3-34-19; 3-34-98, үлетпүр — 3-34-49; 3-36-73, кодээ ажыл-агый—3-36-82 культура өөредилге болгаш чогаал — 3-39-15, медээлер болгаш спорт — 3-37-11, очулга — 3-34-39, 3-34-93; чугаа — 3-39-03 корректорлар — 3-41-23; үндүрүкчүлер — 3-27-41, солун келбейн барганда — 3-57-92, 3-14-94, бухгалтерия — 3-41-16; чарлаалар киллизи — 3-34-57.

Солун Россия Федерациязының Парлалга болгаш массалыг информация ченсектериниң талазы-биле коойлуулаарының чагыллаазынга контроль болгаш бүрүткеттинген Тыва девискээр эргелелинде бүрүткеттинген. Бүрүткеттинген дугаары — 100007.

Солунда парлаттынган материалдарның авторларының бодалдары редакциянын туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттынган саанары болгаш өске-даа фактылары, дыннадыгдары дээш авторлар боттары харыысалгалыг.

Тыва Республиканың Парлалга болгаш информация галазы-биле Күрүне комитединиң типографиязы: Кызыл. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажын № 1.

Солун неделяда 5 катап үнер. Хемчээли 2 парлаар ама. Тиражы — 9147. Чагыг № 105 — 174.